

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Günay Füzuli qızı Bəhrəmli

XX Əsr Detektiv Janrının Romanda Modifikasiyası

060201-Filologiya-Ədəbiyyatşünaslıq (İngiltərə ədəbiyyatı)

**Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis Ədəbiyyatı) üzrə magistr elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş**

Dissertasiya

Elmi rəhbər: Əliyeva Ülviyyə Çingiz qızı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı-2022

Mündəricat:

Mündəricat.....	2
Giriş.....	3
1ci Fəsil: Detektiv Janrının yaranması və xüsusiyyətləri	11
1.1. Romantik detektiv janrın ədəbi-bədii xüsusiyyətləri.	11
1.2. "Rasionalist" detektiv janrının xüsusiyyətləri.....	22
2ci Fəsil: Dən Braun əsərlərində sintetik detektiv romanın xüsusiyyətləri.....	44
2.1 Dən Braunun "Da Vinçi Şifrəsi" romanının intellektual xüsusiyyətləri.....	44
2.2. Dən Braunun “ Da Vinçi Şifrəsi” romanında simvolizm.	56
Nəticə.....	63
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	65

Giriş

İnsan varlığının ayrılmaz bir hissəsi olan cinayət uzun müddət ədəbiyyatda faciəli və dramatik konfliktlərin mənbəyi kimi təqdim edilmişdir. Qədim yunan müəllifləri cinayətlər və cinayətkarlar haqqında yazmışlar və bütün bunları oxuculara təfəssilatlı şəkildə çatdırmaq üçün deduktiv və analitik metod ədəbiyyatında mövcud olmuşdur.

Müasir dünya ədəbiyyatında detektiv janrda yazılan əsərlər ən yüksək oxucu tələbatı olan əsərlərdir. Detektiv janrın məşhurluğunu bu janrda mövcud olan və detektiv süjetinin əsasını təşkil edən sirli motivlərlə izah etmək olar. Detektiv peşakar və ya həvəskar xəfiyyə tərəfindən cinayəti araşdırılan kriminal və sirli fantastika alt janrıdır. Detektiv janrı təxminən on doqquzuncu əsrin ortalarında spekulativ fantastika ilə eyni vaxtda yarandı və xüsusilə romanlarda son dərəcə populyar olaraq qalır. Detektiv hekayələrin ən məşhur qəhrəmanlarından bəziləri C. Ogüst Dupin, Şerlok Holms və Hercül Puarodur. İllər keçdikcə bu janr daha çox populyarlaşıb kütlənin sevgisini qazanır və sintetik romandan intellektual hibrid romana çevrilir. XX əsrdə yazıçıları və oxucuları fəth edən detektiv digər janrların xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirərək, öz xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, tədqiqatçıları və maraqlanan qeyri-peşekar insanları ovsunlamağa davam edir. Detektiv triller XXI əsrdə ədəbiyyatın ən öncül və populyar janrlarından biridir. Bu ədəbi növü daha da məşhur edən romanlardan biri də Den Brəunin "Da Vinçi Şifrəsi" romandır.

Mövzunun aktuallığı:

Dissertasiya detektiv bədii ədəbiyyatın tarix boyu modifikasiyası nəticəsində intellektual bədii romana çevrilməsi haqqındadır. Etiraf etməliyik ki, detektiv janr istər ümumilikdə, istərsə də bütün xüsusi təzahürləri ilə çox vaxt kütləvi mədəniyyətin məhsulu kimi qəbul edilir və bu mənada - "aşağı", primitiv ədəbiyyat növü kimi anlaşılr və buna görə də onun elmi təhlil mövzusu olmağa layiq olmayan bir predmet

kimi qəbul edilir. Vəziyyətin paradoksal mahiyyəti ondadır ki, detektiv kütləvi mədəniyyətin məhsulu olmaqla eyni zamanda ən “fəlsəfi” janrlardan biridir. Həqiqətən, detektiv hekayə, təfərrüatlardan başqa, müəyyən bir sirri həll etmək cəhdi haqqında hekayədir - qətl, quldurluq, itki və s. Başqa sözlə, bu, müəyyən bir qnoseoloji problemin - və onun həlli prosesinin təsvirinə əsaslanan povestdir. [13] İdrak prosesini təsvir edən detektiv mütləq idrakın təbiəti, həqiqət meyarları haqqında - yəni. qnoseoloji məsələlərin bütün spektrini əhatə edir. Başqa sözlə desək, detektivin mahiyyəti hazırda mədəniyyətdə hökm sürən qnoseoloji paradigmanın özəllikləri ilə sıx bağlıdır. Bu mənada müvafiq əsərlərin təhlili aşkar tarixi, fəlsəfi və mədəni dəyərə malik görünür.

Dünya ədəbiyyatında detektiv roman anlayışı yaradılandan etibarən böyük modifikasiyaya uğramış və cəmiyyətdə sürətlə ön plana keçmişdir. Şübhəsiz ki, bu yüksəlişin səbəbi elmi-texniki inkişafa və sosial sifarişlərə dayanılıdır. Oxucuların bu gün böyük maraqla oxuduğu janr dünya ədəbiyyatında uzun sürən inkişaf keçmişdir. Müasir xəfiyyə yazıçılarının dünya çapında xüsusi mövqeləri məlumdur. Bu sənətkarların yaratdığı ədəbi obrazlar artıq ən azı öz adları qədər məşhurlaşblar və hətta onların özlərindən daha çox tanınan qəhrəmanları var. Bu çox qeyri-adi bir haldır və ədəbiyyatda hər yazıçıya nəsib olmur. Dünya ədəbiyyatında xəfiyyə janrını bir neçə istiqamətdə müəyyənləşdirmək mümkündür: Şərqdə macərələr, əfsanələr kimi, Avropada kriminal hekayələr kimi, ABŞda isə detektiv janr adı ilə. Xarici detektiv ustadları Azərbaycan yazıçılarındada böyük təsir göstərmişlər. Çingiz Abdullayevin yazdığı kitabların kitab rəflərindən sürətlə yox olması Azərbaycan oxucusunun bu janrla nə dərəcədə maraqlandığını parlaq şəkildə göstərir.

Bir çox nüfuzlu yazıçı detektiv romanın inkişafına və xəfiyyə ədəbi janrın formalaşdırılmasına öz töhfələrini vermişlər. Detektiv romanın aranmasında Uilliam Şekspirin, Edgar Alan Ponun, Agatta Kristinin, Reymond Çandler və Den Braunun qatqısı çox olmuşdur. Bu yazıçılar Kriminal hekayələri pillə pillə intellektual detektiv

janrına çevirmişlər. Dissertasiya kriminal bədii ədəbiyyatın keçdiyi dövrləri açıq şəkildə müzakirə edərək nümunələr gətirir, Edqar Allan Ponun detektiv janrını yaratmasından, Artur Konan Doylun bu janrı populyarlaşdıraraq dahi qəhrəman yaratmasından, daha sonra isə müasir dövrün ən populyar və oxucu sevgisini qazanmış Den Braunun "Da Vinçi şifrəsi" romanını intellektual detektiv janr nümunəsi kimi müzakirə edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi: Detektiv janrı dünya ədəbiyyatında daha dərinləndirən öyrənilərək tədqiq edilmişdir. Xüsusilə də qızıl əsrin kriminal hekayələri bir çox tədqiqatçıların fokus obyektinə çevrilmişdir. Detektiv romanın bədii ədəbiyyat sayılıb sayılmamağı, onun tarix boyunca dəyişməsi və intellektual romana çevrilməsi bir çox tənqidçilər, tədqiqatçılar, hətta müstəntiqlər tərəfindən əhatəli şəkildə araşdırılaraq şərh edilmiş və bu haqda çoxsaylı esselər, məqalələr, elmi işlər, monoqrafiyalar çap edilmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrı xüsusi bir yer tutur və Azərbaycan yazıçıları qərb xəfiyyə yazıçılarının əsərləri təsirinin altına düşərək öz assimilyasiyaya uğramışlar. Müasir intellektual, hiritləşmiş detektiv janrı az sayda tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmişdir. Klassik xəfiyyə hekayələrin və onların yazıçıların həyat və yaradıcılıqlarının sadəcə bir qismi təhlil və tərcümə edilmişdir.

Dissertasiya ilk öncə detektiv janrının tarixindən bəhs edir. Cinayət aktının aşkarlanmasına dair ilk hekayələrdən biri Əhdi-Ətiqdə Peyğəmbər Danielin kitabında yazılmışdır. "*Susanna və böyüklər*" ("*Susanna and the Elders*") hekayəsi günahsız insanların taleyinə maraq göstərən bir şəxsin təmsil etdiyi müasir xəfiyyə hekayənin əlamətlərini əks etdirir. Təmiz istintaq, analitik yanaşma və tamaşaçıların qarşısında toplanan bütün faktların yekun təqdimatı ilə Daniel həqiqəti üzə çıxarır.

Ədəbiyyat tarixçilərinin nəşrlərinə əsasən, on altıncı əsrə aid xəfiyyə təhqiqatının əlamətlərini əks etdirən bir nümunəvi yazı vardır. Bu hekayənin müasir xəfiyyə nəsr əsərinin sələfi kimi ifadə edilib-edilməməsi mübahisəli olsa belə, ədəbi nəzəriyyəçilərə görə, Uilyam Şekspir (William Shakespeare) tərəfindən Hamlet faciəsi intiqam

hekayəsi ilə yanaşı xəfiyyə hekayəsini də daxil edir. Hamletin intiqamı təxirə salınır və müvafiq xəfiyyə işi önə çıxır. Bu pyesdə xəfiyyə kimi çıxış edən öz əmisi Klaudiusu Şahzadənin atasının və Kral Hamletin öldürülməsində günahlandırmağa çalışan gənc Şahzadə Hamletdir. Bu nümunənidə xəfiyyə janrının ilk addımları hesab etmək olar.

Detektiv janrın ilk müəlliflərindən biri hekayələrini xəfiyyəi əsas personaj və cinayətin araşdırılmasını hekayənin mövzusu kimi quran Edqar Allan Poe idi (1809-1849). 1841-ci ildə, François Gayot de Pitaval-dan bir əsr sonra, Poe özünün ilk həqiqi qısa xəfiyyə hekayəsi "*Rue Morqunda Qətlər*"-nı nəşr etdirdi və burada dahi kişi xəfiyyə C. August Dupinin təqdimatını etdi. Hekayə əlçatmaz bağlı bir otaqda törədilən iki cinayətdən başlayır. Ananın və onun qızının öldürülməsi bir aşkar motiv olmadan baş verir. Qeyri-peşəkar eksentrik Dupin cinayəti pul qarşılığında deyil, polisin ona bunu əmr etməsinə görə deyil, qətləri öz marağı üçün və əsl qatili tapmaq istəyi ilə araşdırmağa başlayır. Po xəfiyyə ədəbiyyatı yazmaq üçün ənənələr qurmuşdu. O sirri cinayət yerini hərtərəfli müşahidə edərək açır, zərərçəkmiş haqqında bütün müvafiq məlumatları toplayır və dərindən təhlil aparır. Bu metod məntiqi düşüncə kimi təsvir edilir və buna görə də Poe özü öz hekayələrini məntiqi düşüncə hekayələri adlandırdı. Poe-nin qısa hekayəsi ilə müəyyən edilmiş ikinci mühüm aspekt adsız hekayəçidir. Dupinin yaxın dostu "*Rue Morqunda Qətlər*" kitabında oxucuya hekayəni təqdim edir, istintaqı izah edir və Dupinin xəfiyyə üsulunu oyunla müqayisə edir. [94]

Dissertasiya klassik detektiv deyildikdə ilk öncə ağla gələn "Şerlok Holms" hekayələrində toxunur. 1887-ci ildə çap olunduğu gündən etibarən Şerlok Holms bütün gələcək xəfiyyələrə təsir edən arxetipə çevrildi. "Qızıl Əsr" dövrü sona çatdığına görə xəfiyyə janr daha az şablonlaşdı. 1920-cı ildə Birləşmiş Ştatlarda xəfiyyə janr daha məşhurlaşdı və öz qayda, formula və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdi; bununla da "sərt xəfiyyə hekayə" inkişaf etdi. Sərt xəfiyyə cəmiyyətin problemlərini ağır şəkildə göstərərək öz repertuarında tarixi, siyasəti, mədəniyyəti, aktual problemləri müzakirə etməyə başlayıb, problemlərin həllinə

müxtəlif yollar tapmağa çalışmış. Müharibədən sonrakı illərdə modernizm tədricən postmodernizmə keçid etdi. “Postmodernizm öz detektiv hekayəsinin nümunələrini təqdim etdi - parodik, analitik (“Qızılgülün adı” Umberto Ekonun), ekzistensial (“Fuko sarkacı” eyni müəllif), pragmatik-epileptoid (“Xəzər lüğəti” Milorad Paviç.)” [4]. Bundan başqa, demək olar ki, bütün yer kürəsini əhatə edən və onu iki yerə bölən “soyuq müharibə”nin başlaması dünyada siyasi hadisələrə marağın yaranmasına səbəb oldu. Bu isə siyasi detektivlərin qızıl dövrünün təkamül tapmasına səbəb olur. Burada əsas intriqa siyasi hadisələr və müxtəlif siyasi və ya biznes xadimləri və qüvvələr arasında rəqabət ətrafında qurulur.

“Da Vinçi şifrəsi” detektiv roman kimi çox mürəkkəb olsa da, Dən Braunun hadisələr arasında dəqiq balans yarada bildiyi ətraflı düşünülmüş trilleridir. Romanın mürəkkəbliyi əhvalatın hadisə və insidentlərinin baş verdiyi tapmaca və sirlərdədir. “Da Vinçi şifrəsini” maraqlı trillərə çevirən hər bir sirrin doğurduğu gözlənilməz faktdır. Sirlərdən biri – hekayənin ən çox tələb olunan elementi hesab edilən Müqəddəs Qraaldır; çünki, göründüyü kimi, bütün baş qəhrəmanlar bu dolaşq tapmacanın arxasında duran həqiqətə can atırlar. Aydındır ki, Dən Braun Müqəddəs Qraalı başlıca tapmaca etmişdir, lakin Da Vinçi şifrəsi bununla məhdudlaşmır; Den Braun bu hekayənin hadisələrinə öz töhfəsini vermək üçün digər sirlərə də kifayət qədər loyallaşmış. Simvollar mücərrəd ideyaları və ya anlayışları təmsil etmək üçün istifadə olunan obyektlər, simvollar, rəqəmlər və ya rənglərdir. Din alimləri Den Braunun “Da Vinçi Kod”unda işlətdiyi bəzi tədqiqatlara səmimi şübhə ilə yanaşsalar da, “Da Vinçi Kodu”nun mübahisəsinin mərkəzində bir neçə maraqlı sualların çoxu cavabsız qalmaqdadır. Nəhayət, Lenqdon romanda verilən ən təhlükəli suallara cavab tapır. Məcdəlli Məryəm İsa Məsihin arvadı idimi? Əsl kimliyini gizlətmək üçün ilk Kilsə ataları tərəfindən o, "düşmüş qadın" roluna salındımı? O, sonradan "Sion Prioriyası" kimi tanınan gizli cəmiyyət tərəfindən qorunan Sara adlı qızı dünyaya gətirdimi? Bəs İntibah dövründə Leonardo Da Vinçi Sion Prioriyasında məhz hansı rolu oynadı?

Müəllif Den Braun Da Vinçinin ən məşhur rəsmlərinin bəzilərində tapılan maraqlı ipucuları və simvollarla İsa və Məryəm Maqdalənin "əsl" hekayəsini və Müqəddəs Qraalın son məkanlarını izah edən bir səyahətə öz oxucularını aparır.

İntellektual detektiv-triller janrında yazılmış roman Müqəddəs Qraal əfsanəsinə və Xristianlıq tarixində Maqdaləna Məryəminin yerinə geniş maraq oyada bilmişdir. "Da Vinçi Şifrəsində" deyilir ki, xristian müqəddəslərindən Məryəm Maqdaləna uzun müddət ibadət obyektı olan qadın tanrını təcəssüm etdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Magistr işinin məqsədi ilk növbədə detektivin romanda modifikasiyasının təhlili və detektiv yazıçıların tarix boyunca bu modifikasiyada rolunun izahı, daha sonra isə yazıçıların dünya şöhrəti qazandırmış epik əsərləri olan Artur Konan Doyl "Şerlok Holms hekayələri" və onun müasir oxucular arasında böyük sevgi qazanan Den Braunun Şah Əsəri "Da Vinçi Şifrəsini" xəfiyyə romanları kimi araşdırılmasıdır. Xəfiyyə janrının dəyişdikcə müasir oxucunun istəklərini yerinə yetirməsi, eyni zamanda oxucu şüurunu labirintlər meydanına atıb son məqamədə düşündürməsi müasir detektivlərə şöhrət qazandırmışdır. Dövrünün qabaqcıl yazıçısı və yaradıcılığında xəfiyyə asöektləri və motivləri istifadə formasını təhlil edərək öyrənmək məqsədi ilə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək nəzərdə tutulur:

- Detektiv janrının yaranmasına təsir edən əsərləri və hekayələri təsvir etmək;
- Detektiv janrının yaradıcısı Edqar Allan Ponun əsərlərində detektiv xüsusiyyətləri aşkar edib detektiv hekayənin yazılması üçün zəruri olan qaydaları izah etmək;
- Artur Konan Doylun qəhrəmanı Şerlok Holmsun detektiv janrına olan əvəzolunmaz töhvəsinin araşdırılması ;
- Rasional detektiv xüsusiyyətlərinin araşdırılması ;
- İntellektual detektivin yaranma tarixi və xüsusiyyətlərinin araşdırılması ;

- Sənətkarların yaratdığı obrazlarda intellektual və deduktiv düşüncələrin təkmilləşməsi;
- Den Braunun “Da Vinçi Şifrəsi” romanında detektiv aspektləri tapmaq;
- Müasir detektivin intellektual roman şəklində hibridləşməsi;
- “Da Vinçi Şifrəsi” romanında simvolların araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin əsas obyektı detektiv janrı və onun tarix boyunca uğradığı modifikasiya təhlilidir. Edqar Allan Ponun yaratdığı August Dupin obrazı, Ser Artur Konan Doylun Şerlok Holmsu və Den Braunun “Da Vinçi Şifrəsi” romanında Robert Lenqdon obrazı dissertasiya işinin predmentini təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasları: Tədqiqat işinin yazılmasında bioqrafik, müqayisəli-tarixi və mədəni-tarixi və mifoloji metodlardan geniş istifadə edilmişdir.

Araşdırma zamanı ilk olaraq detektiv yazçıların həyatı təhlil olunduğu üçün bioqrafik metoda müraciət edilmişdir. Bioqrafik metod vasitəsilə yazıçının həyat yolu başdan-başa, ardıcıl şəkildə izlənərək lazımı nəticələr çıxarılmışdır.

Zəngin ədəbi irsə malik olan detektiv hekayələr və romanlarən nümunələrini təhlil edərkən müqayisəli-metoddan istifadə edilib. Müqayisəli şəkildə aparılan təhlil vasitəsilə Edqar Allan Ponun, Reymon Çandlerin, ser Artur Konan Doylun və Den Braunun yaratdıqları detektiv hekayələr, romanlar və onların qəhrəmanlarının obrazları arasında oxşar və fərqli cəhətlər araşdırılmışdır.

Mədəni-tarixi metodun köməyi ilə tədqiqat işində detektiv hekayələrin yarandığı dövrdən 20ci əsrədək baş verən sosioloji, iqtisadi və siyasi aləmdə hadisələrin detektiv hekayələr və romanlara və onların yaradıcılığında buraxdığı dərin izlər tədqiq edilir.

Da Vinçi Şifrəsi romanında istifadə edilən simvollar mifoloji metod vasitəsi ilə təhlil edilmişdir. Buraya müqəddəs Qraal, Mona Liza əsərinin təhlil eilməsi və

romanda bir şox adı çəkilən müqəddəs sayılan artifaktların sirrlərin açılmasında və lazım olan nəticələr çıxarılması daxildir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Kriminal bədii ədəbiyyat bir çox məqalələrdə, elmi yazılarda təhlil olunmasına baxmayaraq, detektiv janrı daima ciddi bədii ədəbiyyatın xaricində həvəskar oxu kimi qəbul edilmişdir. Dissertasiya detektiv janrının yarandığı dövrdən bugünədək keçdiyi tarixi, sosioloji, mədəni və siyasi dəyişikliklərini izah edərək kriminal hekayələrin intellektual hibrid xəfiyyə romana çevrilməsindən bəhs edir. Müasir xəfiyyə romanının bir nümunəsi olan Da Vinçi Şifrəsi romanını və onun əsas qəhrəmanı geniş şəkildə bu dissertasiya işində təhlil edilmişdir. Xəfiyyə deyərkən ağıllara ilk olaraq imperialist düşüncənin təcəssümü olan bir gözündə eynək, ovçu papağı Şerlok Holms gəlir. Bunun əsas səbəbi isə bu vaxta qədər yazıçının əsərlərinin sırf kriminal motivlər baxımından geniş şəkildə təhlil edilməsindən qaynaqlanır. Lakin bu dissertasiya işində detektiv janrına yeni bir çərçivədən baxılmışdır. Tədqiqat işi müstəntiq düşüncələri bir kənara qoyaraq geniş şəkildə detektiv romanın daha global sirrlərin açılmasından bəhs etmişdir.

Tədqiqatın elmi və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat detektiv janrının yarandığı dövrdən bugünədək keçdiyi tarixi, sosioloji, mədəni və siyasi dəyişikliklərini izah edərək kriminal hekayələrin intellektual hibrid xəfiyyə romana modifikasiyasından bəhs edir. Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrının və "Da Vinci Şifrəsi" romanının detektiv istiqaməti bu günə qədər geniş şəkildə təhlil edilmədiyinə görə, bundan sonra yazıçının yaradıcılığını təhlil edən tələbə və magistrilər üçün faydalı mənbə olacaqdır. Həmçinin janrın XIX -XX əsrin İngiltərə və Amerikan ədəbiyyatını tədris edən müəllimlər üçün faydalı vəsait olacağını düşünürük.

Tədqiqatın aprobasiyası: Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin xarici ölkələr kafedrasında aprobasiyadan keçmiş, kafedranın iclasında müzakirə edilmişdir. "Şerlok Holms və Robert Lengdon Obrazlarında Detektivin Evolusiyası" adlı məqalələr çap edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetində yəinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu: Magistr dissertasiya işi giriş, iki fəsil və hər fəsildə iki yarımfəsildən ibarət olmaqla, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil

Detektiv Janrın yaranması və xüsusiyyətləri

1.1."Romantik detektiv janrın ədəbi-bədii xüsusiyyətləri.

Lüğətlərə müraciət etdikdə məlum olur ki, detektiv sözü öz tarixi mənşəyini latın dilində olan "detego" sözündən götürür - “aşkar edirəm, ifşa edirəm”.[6] **Detektiv**

janrı və ya xəfiyyə ədəbiyyatı— bədii ədəbiyyat növüdür; faktların məntiqi təhlili vasitəsilə gizli cinayətlərin açılmasından, xəfiyyələrin macəralarından bəhs edən roman, povest və ya hekayədir. [13]Detektiv əsərləri roman növləri içində oxucu kütləsinin çoxluğu ilə seçilir. Tarixi, psixoloji, sosioloji romanlara nisbətən detektiv və kriminal romanlar daha çox kütləviliyi ilə tanınır. [14] .Ədəbiyyatımızda "kriminal roman", "xəfiyyə ədəbiyyatı", "cinayət romanı" kimi tanınan bu nəsr janrı ilk öncə Qərbdə meydana gəlmişdir. Bu janrınəsasası XIX əsrdə yaşayıb yaradan Edqar Allan Po tərəfindən qoyulmuşdur [6].Yazıçı əsəri ərsəyə gətirdiyidövrə ədəbiyyatda “detektiv” deyə bir anlayış olmamışdır. Buna baxmayaraq, hər hansı bir cinayətin üstünün açılmasının müxtəlif üsulların təqdim edildiyi novellalar, povestlər və romanlar artıq mövcud idi.Belə ki, François Gayot de Pitaval-dan bir əsr sonra, yəni 1841-ci ildə Edqar Allan Po(1809-1849) ilk həqiqi qısa xəfiyyə hekayəsini çap edir. Bununla, cinayətlərinüstünün açılması və eyni zamanda araşdırılmasını hekayələr əsasında təsvir edərək detektiv janrın ilk müəllifi olur.

İnsan varlığının ayrılmaz bir hissəsi olan cinayət uzun müddət ədəbiyyatda faciəli və dramatik konfliktlərin mənbəyi kimi təqdim edilmişdir. Qədim yunan müəllifləri cinayətlər və cinayətkarlar haqqında yazmışlar və bütün bunları oxuculara təfəssilatlı şəkildə çatdırmaq üçün deduktiv və analitik metod ədəbiyyatında mövcud olmuşdur. Beləliklə, nərdə kriminal element Edqar Allan Podan daha çox əvvəl meydana çıxmışdır. Qədim Yunan dramaturqu Sofoklun "Kral Edip" faciəsində yer alan baş qəhrəmanı - Edip sələfi olan Kral Layın qatilini tapmaq üçün hərtərəfli araşdırma aparmışdır.Herodot “Rampsinit və oğru” əfsanəsində möhür və qıfilları qırılmamış kral xəzinəsindən zinət əşyalarının itməsindən bəhs edir.Cinayət aktının aşkarlanmasına dair ilk hekayələrdən biri Bibliyada PeyğəmbərDanielin "Susanna və böyüklər" kitabında yazılmışdır. (“Susanna and the Elders”). Bukitab zina etməkdə ittiham olunan və Allaha qarşı bu cinayəti törədərəkədam edilən birqadının hekayəsini nəql edir. Hekayə şahidlərin ifadələri əsasında onların tuduğu vəzifə və nüfuzuna

söykənərək həqiqətlərin qiymətləndirilməsini təhrif edərək ehtiyatsızlığın baş verməsini aşkara çıxarmışdır. Şahidlərin eyni zamanda onun hakimləri olduğu faktına əsaslanaraq gənc peyğəmbər Daniel prosesə müdaxilə edir və onların şahidlik ifadələrində qeyri-dəqiqlikləri aşkar edir. Bu rəvayət günahsız insanların taleyinə biganə qalmayan bir şəxsin təmsil etdiyi müasir detektiv hekayənin əlamətlərini özündə əks etmişdir. Ədalətli istintaq, analitik yanaşma və eyni zamanda tamaşaçıların qarşısında toplanan bütün faktların yekun təqdimatı ilə Daniel həqiqətləri üzə çıxarmışdır.

Məsihdən sonrakı təxminən səkkizinci əsrdə davam edən detektiv janrlarını əks etdirən başqa bir hekayə toplusuna misal kimi isə məşhur ərəb nağılı olan “Min bir gecə”-ni göstərmək olar. Bu nağıllar arasında ən yaxşı nümunə kimi “Üç almadır” (“The Three Apples”) hekayəsini göstərmək olar. Hekayə naməlum bir cəsədin olduğu qutunun tapılmasından bəhs edərək başlayır. Xəlifə Harun əl-Rəşid vəzirlərindən birinə üç gün ərzində qatili tapmaq əmrini verir. Gözlənilməz cinayət yeri qarmaqarışıqları ilə dolu hekayə başlanğıcda uğursuz olur, amma vaxtın azalması vəzirin cəzalanmasına səbəb ola biləcəyindən o, gözlənilmədən cinayətin sonda üstünü açır. Burada yenə də qatilin cəzalandırılmasını tələb edən yüksək səlahiyyətli bir orqan və eyni zamanda dəlilləri toplamaq, şahidləri tapmaq və nəhayət sirri açmaq üçün əmr verən bir adam vardır. Şübhəsiz ki, burada detektiv janrının əlamətləri vardır.

Ədəbiyyat tarixçilərinin nəşrlərinə əsasən, on altıncı əsrə aid detektiv təhqiqatının əlamətlərini əks etdirən başqa bir məşhur yazı işıq üzü görmüşdür. Ədəbi nəzəriyyəçilərə görə, Uilyam Şekspir (William Shakespeare) tərəfindən ərsəyə gətirilən “Hamlet” faciəsi özündə intiqamla bağlı mövzulardan başqa detektiv janrını da ehtifa etmişdir. Hamlet intiqam almaq fikrindən daşınır və detektiv işi üzərində düşünməyə başlayır. Klaudiusu öldürməzdən əvvəl o, öz əmisinin günahını sübut etmək üçün ilkin olaraq bir neçə ehtiyat tədbirləri görür və bu istiqamətdə araşdırmalarını həyata keçirməyə başlayır. Bu pyesdə detektiv kimi çıxış edən gənc Şahzadə Hamlet doğma əmisi Klaudiusu atasının öldürülməsində günahlandırır. Onun təhqiqatının

məqsədi törədilmiş cinayətin qərəzsiz və ədalətli həllinə nail olmağıbaşa çatdırmaq və öldürülmüş atasının ruhunu azad etməkdir. Bu hekayənin müasir detektivnəsr əsərinin davamı kimi mənbələrdə göstərilməsi mübahisəlidir.

XVIII əsrin digər mübahisəli əsərlərindən biri Fransız vəkili Fransua Gayot de Pitaval-ın (1675-1743) toplusudur. 1740-cu illərdə nəşr olunan “Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens [sic] qui les ont décidées” və ya “Maraqlı məşhur hallar və onların həlli” bəzi tənqidçilər tərəfindən detektivjanrının inkişafında ən mühüm mərhələlərdən biri kimi qeyd olunmuşdur. Amma bu yanaşma ilərazılaşmayanlar da çoxluq təşkil edir.. “Causes célèbres” təkcə bir fərdin ətrafında cərəyan edən istintaq mövzularını təsvir etmir. Təsvir edilən proseslər həm də Fransada törədilən əsl cinayət hadisələrinə dair təsvirləri də özündə əks etdirmişdir. Buna baxmayaraq, adi çəkilən toplusu o zamanlar ən yaxşı satılan (bestseller) kitablar arasında birinci yerdə oldu. Pitavalin işi Avropada sensasiyaya çevrildi və digər yazıçıları kriminal hekayələr yazmağa ilhamlandırdı. Bu da öz növbəsində detektiv hekayələrə marağı artıraraq onların daha müntəzəm şəkildə qələmə alınmasına gətirib çıxardı. Bir sözlə, bütün bu proseslər sonda cinayət xəttində qələmə alınan romanlarının ədəbi janrının yaranmasına kömək etmiş oldu .

Detektiv hekayələrin mənbəyini və eyni zamanda təsirlərini qotik janrında yazılmış bir sıra əsərlərdə sezmək mümkündür. Detektiv əsərlərində təsvir olunan ümumi mövzulara aid edilən sirr, cinayət və ölüm qotik janrında yazılmış hekayələrin də ayrılmaz elementləridir. Ümumiyyətlə, qotik janrda yazılan ədəbi əsərlər daha çox dəhşət, ölüm, dəlilik və məftunluq kimi mövzular ilə xarakterizə edilir və onun əsas məqsədi tez-tez terroru ruhlandırmaqdır. Bu janrın tanınmış müəlliflərinə Horas Valpole, An Radklif və Edqar Allan Pomsal göstərmək olar. Qotik ədəbiyyatı 1764-cü ildə Horace Walpole-in “Otranto qalası” (The Castle of Otranto) ilə işıq üzü gördü. An Radclik 1796-cı ildə özünün ilk qotik romanı olan “The Mysteries of Udolfo” (“Udolfonun sirrləri”) ilə bu janra mühüm töhfələr vermişdir.

İlk detektiv hekayə yaratmağa görə şərəflər Edqar Allen Poe-nun adına yazılmasına baxmayaraq T.S. Eliot iddia edir ki, bu şərəflər müasir İngilis xəfiyyə əsərinin "ilk, ən uzun və ən yaxşısını" yazdığına görə Wilkie Collins-ə aid olmalıdır.⁴⁰ Collins tərəfindən yazılan *Moonstone*, romanın cinayətdən (oğurlanmış almaz) bəhs etməsi, dəlillər, personajlar və şübhəliyə diqqətlə nəzər yetirməklə bu şərəfə nail olur və hekayənin danışıldığı müxtəlif baxımdan yanaşılır. E4E4Charles Dickens, Viktoriya dövründə yazan başqa bir diqqətçəkici müəllifdir. O, Martin Chuzzlewit, "Soyuq Ev" ("Bleak House") və "Edvin Droodun sirri" ("The Mystery of Edwin Drood") adlı xəfiyyə əsər janrının inkişafına bir neçə roman yazdı. 1843-1844-cü illərdə nəşr olunan Martin Chuzzlewit Dickens-in ciddi və davamlı xəfiyyə xarakterini təsvir etdiyi ilk romandır. [41] Pis bir xarakterli xəfiyyə Nadgett, kredit və həyat sığortası şirkəti tərəfindən işə götürülür. Dikkens tərəfindən Nadgettin təsviri xəfiyyələrin hələ nə dərəcədə şübhə və etibarsızlıqla izlənildiyini nümayiş etdirir. Lakin, Dickensin peşəkar xəfiyyə olan münasibəti Martin Chuzzlewit və Bleak House əsərləri dərc olunduğu illər arasında dəyişdi. Bleak House 1853-cü ildə nəşr olunduqdan sonra, artıq Dickens-in indi roman boyunca cinayətləri müvəffəqiyyətlə araşdıran bir xəfiyyə qəhrəmanı - müfəttiş Bucket var idi.

Edqar Allan Po qotik janra da öz töhfəsini vermiş yazıçılardan sayılır və onun yazıları detektiv əsərlərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Romantik metodla yazmağa başlayan Amerikan Ponun ən məşhur hekayələri və şeirləri dəqotik janrında qələmə alınmışdır. Onun əsərlərində cərəyan edən hadisələr daha çox diri-diri basdırılma, ölüm, səfehlik və cinayət törətmək ətrafında cərəyan edir .

Po, "Morq küçəsində qətl" hekayəsində bəşəriyyəti ilk dəfə dahi detektiv Dupin obrazını təqdim etdi. Po yaradıcılığını araşdıran bəzi tədqiqatçılara görə, onun hekayəsinin əsas personajının xüsusiyyətləri, memuarları məşhur bir nəşrdə çap olunan fransız detektivi Fransua Vidokdan ilham alınaraq formalaşdırılmışdır. [74]

Memuarların həqiqiliyi ekspertlər tərəfindən şübhə altına alınır. Lakin Edqar Po adı çəkilən memuarları oxuduqdan sonra Dupin obrazını yaratmağa qərar verir.

Hekayədəki hadisələr 1800-cü illərdə Parisdə cərəyan edir (dəqiq il göstərilməmişdir). August Dupin ilə tanışlığından bəhs edən adı açıqlanmayan bir qəhrəman oxucuya baş verənləri öz nöqteyi-nəzərindən danışır. Morq küçəsində baş verən dəhşətli cinayət hər şeydən əvvəl özünəməxsusluğu, müxtəlif izaholunmaz detalların qəribə uzlaşması ilə diqqəti cəlb edir. Nəql edəninsözlərinə görə, hekayə “analitik təfəkkürə” malik olan qeyri-adi insan kimi görünən Dupinin təsviri ilə başlayır. Dupinin həmsöhbətçinin fikirlərinin inkişafını müəyyən etmək üçün istifadə etdiyi məntiqi konstruksiyalar üsulu onu valeh edir. Edqar Po qəhrəmanı ziyalı, qeyri-adi şəxsiyyətdir; hətta dostu da onun davranışındakı qəribəlikləri başa düşə bilmir: “Bu anlarda onu müşahidə edərək, ruhun ikililiyi haqqında qədim doktrin yadıma düşür və iki Dupin fikri ilə əylənirdim: biri yaradıcıdı, digəri isə parçalayıcı”. (Murders in the Rue Morgue, Edgar Allan Poe). “Between ingenuity and the analytic ability there exists a difference far greater, indeed, than that between the fancy and the imagination, but of a character very strictly analogous. It will be found, in fact, that the ingenious are always fanciful, and the truly imaginative never otherwise than analytic.” - “İxtiraçılıq və analitik qabiliyyət arasında fantaziya və təxəyyül arasındakı fərqdən daha çox fərq var, lakin oxşarlıqlarda çoxdur. Əslində məlum olacaq ki, dahianələr həmişə xəyalpərəstdirlər, əsl xəyalpərəstlər isə analitikdən başqa heç bir şey deil.”

Psixologiya ilə tanış olan oxucu Dupin obrazında bipolar pozğunluq olduğunu aşkar edə bilər, bu isə Edqar Allanın öz psixoloji pozğunluqlarının təsirindən qaynaqlanmış ola bilər. Yaradıcı Dupin fərziyyə ustasıdır, parçalayıcı obrazı isə diqqətli, vasvası bir detektivdir. İlk sətirərdən gələn bu ikililik tapmacaya səbəb olur və oxucuda maraq oyatmağa başlayır.

“I will, therefore, take occasion to assert that the higher powers of the reflective intellect are more decidedly and more usefully tasked by the unostentatious game of

draughts than by a the elaborate frivolity of chess.” - "Ona görə də mən qeyd etmək istəyirəm ki, əks etdirən intellektin yüksək səlahiyyətləri şahmatın mürəkkəb cılızlığından daha çox açıq-aşkar qaralama oyunu ilə daha qətiyyətli və faydalıdır." [3]

Hekayənin qəhrəmanı sırf ədaləti bərqərar etmək naminə cinayəti araşdıran bir gənc kimi təsvir edilir. Dupin heç bir maddi maraq güdmür, çətin işinə görə hətta pul mükafatından da imtina edir. Dupin qərribə və bir qədər təhlükəli hobbi seçir. Lakin təbiətə ona xas olan analitiklik qabiliyyəti Dupinəsəs-küylü işlərdən uzaq durmağa imkan vermir. Təbii ki, həvəskar dələduz günahsızın layiq olmayan cəzadan qurtulmasına kömək etmək istəyir. Eyni zamanda da, Dupin araşdırma aparmaqdan böyük zövq alır. “Let him talk,” said Dupin, who had not thought it necessary to reply. “Let him discourse; it will ease his conscience, I a satisfied with having defeated him in his own castle.” - “Qoy danışsın,” cavab verməyi ehtiyac bilməyən Dupin dedi. “Qoy danışsın; bu onun vicdanını rahatlaşdıracaq, mən onu öz qalasında məğlub etməkdən razıyam”.

Dupin vaxtı ilə varlı, lakin sonradan müflisləşən bir ailədənir. Müflisləşəndən sonra Dupin çox təvazökar yaşamaq məcburiyyətində qalır. Rəvayətçi Fransının paytaxtında Dupin ilə eyni evdə birlikdə yaşayırlar. Hekayənin başlanğıcından aydın olur ki, "Morq küçəsində qətlər" 80 il sonra yaradılan "Şerlok Xolms" hekayələrinin olduqca mühüm bir ilham qaynağı olmuşdur. Hekayə Paris qəzetlərində iki qadının öldürülməsi ilə bağlı bir xəbərlə başlayır: Morq küçəsində yaşayan dul Espan və qızı Kamilla dəhşətli şəkildə öldürülmüşlər. Qatilin daxil olması ehtimalı olan dördüncü mərtəbədə bağlı bir otaqdatörənilən iki cinayət Dupində maraq oyadır. August Dupin polis prefekti ilə yaxın tanışdır. O, bu tanışlığından istifadə edərək, polisin hərəkətlərini tam düzgün olmayan hesab etdiyindən, hadisəni şəxsən yoxlamaq üçün hadisə yerinə gəlir. Gənc oğlan şübhəlinin dul qadını və qızını öldürmək üçün heç bir istəyininolmadığını aşkar edir. Ananın və onun qızının qətli aşkar bir motiv olmadan baş verir. Cinayətkar qeyri-adi çevikliyə sahib biridi, bunun sayəsində maneəsiz

otaqdan çıxıb. Kamillanın boynundakı əl izləri onun insan tərəfindən öldürülmədiyini göstərir. Bundan əlavə, cinayət yerində insana aid olmayan tüklər də tapılıb. Cinayət qeyri-adi bir hadisədir, bütün şəhər polisi günahkarı tapmağa çalışır. Qəddar qatilin müxtəlif millətlərdən olan şahidlərin heç birinə məlum olmayan dildə danışdığını yalnız Dupin fərq etmişdir. O, cinayətin gözə çarpan motivsizliyini, pəncərədən ildırım sürəti ilə dırmaşan cinayətkarın inanılmaz gücü və çevikliyini, qurbanlara qarşı əsassız vəhşiliyini üst-üstə qoyaraq, oxucunun və digər qəhrəmanların gözləmədiyi bir cümlə ilə ifadə edir : "Burada insan hərəkətlərinə xas olmayan bir şey var." (The Murders in the Rue Morgue, Edgar Allan Poe) Dupinin ehtimalı aydın olur: cinayəti vəhşi heyvan törədib. Bu, süjetin inkişafında dönüş nöqtədir və bir növ ön kulminasiyadır. Detektivin versiyası çox fantastik görünür. Buna baxmayaraq, Dupin haqlı olduğuna əmindir. O, heyvanın tutulması ilə bağlı qəzetdə elan verir. Bir müddət sonra dənizçi elana cavab verir. Kulminasiya məqamı dənizçinin qətdə dolayı əli olduğunu etiraf etdiyi səhnədə baş verir. Məhz onun nəzarəti nəticəsində Borneo adasından gətirilən nəhəng oranqutan qəfəsdən qaçaraq bir neçə cinayətlər törədir. Ədalət zəfər çalır, günahsız insan həbsdən azad edilir və beləliklə məntiq polisin dar düşüncəsindən daha güclü olur.

Edgar Po bu hekayədə bir neçə üsuldan istifadə edib. Birinci üsul qapalı otağın sirridir. Bir çox yazıçılar sonradan bu üsulu süjet xətdi olaraq götürəcəklər. İkinci maraqlı üsul odur ki, müəllif sanki həqiqətən baş verən hadisələrdən danışır. Oxucunu onların həqiqiliyinə inandırmaq üçün Po "Məhkəmə Jurnalında" dərc olunmuş məqaləyə istinad edir və onun geniş mətnini tam olaraq göstərir. Həmçinin, müəllif hekayədə olan problemin həlli üçün ideal şərait yaradır: qəhrəmanın onucinayət yerinə buraxan tanış polis dostları tapılır; vaxt məhdudiyyəti yoxdur; qəhrəmanı başqa problemlərlə çaşdırmır və buna görə qəhrəman ardıcıl olaraq məntiqi nəticələr quraraq düşünə bilir. Beləliklə, oxucunun diqqəti xırda nüanslara səpələnmədən yalnız sirri açmaqda cəmləşir. Bu üsul ilə bütün detektiv janrının əsas komponentləri formalaşır.

Bunlar- sirli atmosferlə əhatə olunmuş romantik qəhrəman, qeyri-adi cinayət araşdırması, sürətlə gedən süjet, sona qədər qalan intriqa, qəhrəmanın bəxti, gözlənilməz hadisə və cinayətin həllidir. Yerdə qalan digər məsələlər: psixoloji güvən, bəzi faktların inandırıcılığı, cinayətin səbəbləri- ikinci dərəcəyə keçir və hekayədən kənarlaşdırılır. [4] Buna görə də, detektiv müəyyən bir sxematizmlə xarakterizə olunur və mürəkkəbləşmiş bir süjetin təsiri altında olan oxucu bunun məmuniyyətlə öhdəsindən gəlir. Po, həmçinin klassik detektiv roman və detektiv hekayə yazmaq üçün əsas elementləri yaratmışdır. Detektiv hekayəsinin ən əsas elementi hekayənin başlanğıcında gizli şəkildə təsvir edilən hər hansı bir sirrdir. Sırr haqqında dəlillər hekayə boyu aşkarlanır, xəfiyyə personajı və ya oxucu tərəfindən hekayənin sonunda öz həllini tapmış olur. [2] Sırrın mövcudluğu qədər önəmli olan daha bir vacib şərt xəfiyyə personajının mövcud olmasıdır. O, cinayət yerini hərtərəfli müşahidə edərək sırrın üstünü açır, zərərçəkmiş haqqında bütün müvafiq məlumatları toplayır və dərinlən təhlil edir. Bu metod məntiqi düşüncə kimi təsvir edilir və buna görə də Po öz hekayələrini məntiqi düşüncə hekayələri adlandırmışdır. Detektiv roman janrında cinayətin törədilməsi o qədər də zəruri olmasa da, oxucuların əksəriyyəti bunun gözləntisində olur. Detektiv əsərin pərəstişkarları və tənqidçiləri adətən tələb edirlər ki, hekayə özündə bir qətli və xəfiyyə obrazını ehtiva etsin. Qətl adətən detektiv yazıçıları tərəfindən seçilmiş bir cinayətdir. [8] Bundan savayı, ilk ədəbi detektiv qəhrəmanlarına baxdıqda, demək olar ki, xəfiyyə rolunda daima kişi obrazların olmasını müşahidə edirik. Detektivin peşəkarlıq səviyyəsinin təhlil edərkən müəyyən fərqliliklərin olmasına baxmayaraq, onun kişi və yaxud da qadın cinsinə aid olması barədə hər hansı bir şübhələr olmamalıdır. Edqar Allanin qısa hekayələrində müəyyən olunan daha bir mühüm faktor isə adsız hekayəçi obrazıdır. Məsələn, Dupinin yaxın dostu öz kitabında oxucuya hekayəni təqdim edir, istintaqı təfərrüatı ilə izah edir və Dupinin detektiv üsulunu bir oyunla müqayisə edir.

Po "Morq küçəsində qətl" əsərinin inanılmaz uğurunun ardınca onun davamını iki detektiv hekayə ilə tamamlayır. 1846-cı ildə Po dostlarının birinə "məntiqi nağıllar" adlandırdığı hekayələrin populyarlığı haqqında belə yazır:

" These tales of ratiocination owe most of their popularity to being something in a new key. I do not mean to say that they are not ingenious—but people think them more ingenious than they are—on account of their method and air of method." - Bu məntiqi nağılların populyarlığının çoxu yeni təqdim olunan bir şeyə borcludur. Demək istəmirəm ki, onlar dahiyənə deyillər, lakin insanlar onları olduqlarından daha dahiyənə hesab edirlər- bu isə istifadə olunmuş metod və metod havasına görədir".[4]

"Mari Rocerin sirri" - də Dupin Parisdə ətir mağazasında işləyən Mari Rocerin qətlini araşdırır. Oqust cinayətin bir qrup şəxs tərəfindən deyil, bir şəxs tərəfindən törədildiyini sübut etməyə nail olur. "Marie Rocerin sirri" əsəri "Morq küçəsində qətl" -dən bir qədər fərqlidir. Süjetin ən mühüm hissəsi Dupinin "mühazirəsi" və onun məntiq üzrə məşqləridir. Bu dəfə o, riyazi ehtimal nəzəriyyəsinin sirrini həll etmək üçün öz təsadüflər nəzəriyyəsini tətbiq edir. Hekayədə Dupinin digər fərqli üsullardan istifadə etməsini, məsələn, özünü başqa bir insanın yerinə qoymaq bacarığını görürük.

"Oğurlanmış məktub" əsərində isə Dupin ilk dəfə bir qətli yox, oğurluğu araşdırır. Bu hekayədə müəllif "Morq küçəsi" -nin süjetinin gərginliyini "Mari Rocer"-in analitikliyi ilə bir arada birləşdirir. Eyni zamanda, Edqar Po əvvəlki hekayələrdə tətbiq etdiyi üsullardan istifadə edir. Bu texniki üsullara aşağıdakılar daxildir: adi və qeyri-adiliyin vəhdəti, kiçik, lakin həlledici detalları qeyd etmək bacarığı və poetik təfəkkürün üstünlükləri haqqında düşünmə qabiliyyəti.[4]

Ponun digərbir hekayəsi olan "Qızıl Böcək"də qətl yoxdur. Po özü cinayətin qətl ilə əlaqəli olduğunu bildirir. Burada qətl yoxdur, amma bir sirr var, onun araşdırılmasına dair bir proses mövcuddur və bu isə detektiv hekayəsinin əsas xüsusiyyətindən biridir. Burada baş qəhrəman Uilyam Leqran da Dupin kimi ziyalı,

lakin yoxsul ailədənir. O, Dupin kimi tənhalığa can atır, kiçik, lakin hər hansı bir mənə kəsb etməyən faktlardan əslində cinayətin üstün açmağa yardımçı olacaq incə versiya yaradır. [2] Bu hekayədə biz yenə Ponun üsul və qaydaları ilə qarşılaşırıq: tapmaca, müşahidə, təhlil və izahlı-mühazirə.

Edqar Ponun detektiv hekayələrinin bütün xüsusiyyətlərini ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, o, aşağıdakı janr texnikalarını yaratmışdır:

- Sırr güclü rəşional məntiqə malik həvəskartərəfindən həll olunur;
- Əsas qəhrəmanın yanında rəvayətçi rolunda olan dost, adi bir insan təyin olunur. Onun parlaq zəkaya malik olmasına gərək yoxdur, eyni zamanda, o, cinayət yerində dahi detektivə kömək etmək üçün kifayət qədər savadlı və fəal olmalıdır;
- Sırrın həlli üçün şərtlər var və onlar oxucuya məlum olmalıdır; sirri açmağa başlayan detektiv oxucu qədər bilir və sanki oxucunu rəqabətə çağırır;
- İstintaqın başlanğıc nöqtəsi çox vaxt haqsız şübhə və ya ittihamdır;
- Sırrın həlli həmişə təəccübləndirməlidir;
- Müəllif “aşkar-inanılmaz” prinsipini tətbiq edir, yəni sırrın ən sadə izahı olan bir vəziyyəti təqdim edir;
- Yekun izahat detektivin kabinetində baş verir və müəllimin çox da ağıllı olmayan bir tələbəyə verdiyi mühazirəni xatırladır.
- Müəmmalı hadisənin rəşional bir izahı olmalıdır.

Hervi Alen (Hervy Allen) hesab edirdi ki, Ponun detektiv hekayələri onu həyatı boyu bürüyən qaranlığa müqavimət göstərmək cəhdidir. Alen bu haqda belə yazır: “... O, öz əsərlərini ciddi məntiq qanunlarına uyğun olaraq, diqqətlə seçib təhlil edərək yazacağına qərar verdi”. [15]

Edqar Po tapmacalar, söz oyunları və gizli kodlara heyran idi. (Pos-Ho pg 1333) O, hekayələrində bir növ tapmacanı təqlid etmək üçün deduktiv əsaslandırmadan istifadə edirdi və bunun ustası olaraq detektiv xarakterini daha da bənzərsiz edirdi. Edqar Alan detektivtərəfindən istifadə edilən düşüncə tərzini və intuisiyanı təsvir etmək üçün “məntiqi düşüncə” (ratiocination) terminin əsasını qoydu. . Dupin cinayətləri təhdid, səbəb, nəticə və elmi üsulla həll edir. Onun üslubu və texnikası Artur Konan Doylun Şerlok Holmusunun və Aqata Kristinin Herkul Puaro-nun ərsəyə gəlməsində ilham qaynağı oldu. Edqar Po tərəfindən kəşfedilən Oqust Dupin Şerlok Holms və Baba Braunun (Çesterton), Lekokun (Qaborio) və Cənab Kafın (Wilkie Collins) əcdadlarıdır. Bütün bu qəhrəmanlar eksentrik və dahi atalarına xas olan xüsusiyyətləri qoruyub saxlayıblar. Ponun hekayələri detektiv yox, “məntiqi hekayələr” adlanırdı. Hesab olunurdu ki, onları oxumaq intellektual məşq kimi qəbul olunmalıdır - qirayətçi oxuduqca tapmacanı detektivdən daha tez həll etməyə çalışmalı, bununla da məntiqi təfəkkürünü püxtələşdirməlidir. Edqar Allan Ponun zamanında ədəbiyyatçılar arasında detektiv hekayə “yüksək” janr olaraq yox, ziyalı dairələr üçün bir əyləncə növü kimi tanınırdı. Bütün detektiv müəlliflərin yaxşı sosial mənşəyi, təhsili, yüksək statusu vardı və ədəbiyyatdan pul qazanmağa ehtiyacı yox idi. İngiltərədə hələ də adı açıqlanmayan bu janr U. Kollinzin “Ağ paltarlı qadın” (1860) və “Ay daşı” (1868) romanları işıq üzü gördükdən sonra populyarlaşdı. Fransada isə detektiv hekayələr- Emil Qaborionun detektiv Lekok haqqında silsilə kitabları nəşr edildikdən sonra geniş kütlə sevgisi qazandı. “Detektiv roman” terminini istifadə edən ilk müəllif amerikalı Anna Ketrin Qrin olmuşdur. Onun debüt romanı "The Leavenworth Case" 1878-ci ildə çapdan çıxdı və ABŞ tarixində ilk bestseller oldu (750.000 nüsxə satılmışdır). [11]

1887-ci ildə Konan Doylun "Qırmızı tonlarda etud" hekayəsi nəşr olundu və bütün zamanların və xalqların ən böyük detektivi Şerlok Holms ərsəyə gəldi. Ponun ölümündən təxminən qırx beş il sonra ser Artur Konan Doyl Düpinə bənzər

xüsusiyyətlərə malik personajı yaratdı və beləliklə detektiv hekayə janrını məşhurlaşdırdı.

1.2. "Rasionalist" detektiv janrının xüsusiyyətləri

Klassik detektiv anlayışı -rasionallıq, məntiq, intellekt, təhlil və zəka kimi xüsusiyyətlər ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu janrda əqli oyunun rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir və bu oyun özünü cinayətkar və detektiv ilə aralarında olan rəqabətdə, geyimlərdə, əvəzlənmələrdə, tələlərdə və komik dialoqlarda göstərir. Bu barədə təkcə detektiv janrının klassiki yox, həm də onun ilk və ən parlaq nəzəriyyəçilərindən biri olan Çesterton yazır: "...detektiv sadəcə bir oyundur və bu oyunda oxucu cinayətkarla deyil, müəllifin özü ilə də mübarizə aparır." [15]. "Uğurlu klassik detektiv hekayəsində qatili tapmaq detektivlə oxucu arasında sağlam rəqabətdir. Keyfiyyətli klassik detektivdə, bu, ədalətli rəqabətdir. Başqa sözlə, müəllif mətndə kifayət qədər "izlər" qoyur ki, qabaqcıl oxucu dedektivin köməyi olmadan yaşlı qadını kimin öldürdüyünü təxmin etsin." [15]. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, detektiv və klassik detektiv anlayışları eyni anlamda başa düşülməməlidir. Klassik detektiv kriminal ədəbiyyatın müstəqil janrıdır. Onun ədəbiyyatda yerini müəyyən etmək üçün yalnız cins və janr anlayışlarını nəzərə almaq kifayət etmir. Bu proses daha ətraflı təsnifat tələb edir, çünki cinayət ədəbiyyatı janrdan daha geniş anlayışdır. İstinad nöqtəsi kimi B. I. Yarkho və V. J. Proppanın təsnifatları xidmət edə bilər [18]

Bir məqam xüsusilə vacibdir - klassik detektiv "analitik maşın" kimi görünür, personaj inandırıcı görünməsi üçün lazım olan qədər duyğuları yaşayır. O, statikdir; onun xarakteri inkişaf etmir. Üstəlik də, o, təkcə cəmiyyətdən uzaqlaşdırılmır, həm də cinayətin özündən yuxarı qalxır. Oxucunun altıreqosu olan "yoldaş " - baş verənlərdən dəhşətə gəldiyi halda, detektiv sakit, ayıq və metodik hərəkət edir - cinayət ona heç bir

şəkildə ekzistensial səviyyədə təsir göstərmir. Bu, əslində, B.Spinozanın məşhur prinsipi ilə mükəmməl şəkildə əlaqələndirilir: “İnsanların hərəkətlərinə lağ etməyin, onlara əsəbləşməyin və onları lənətləməyin, əksinə başa düşün”. [13, s. 244]. Klassik detektiv hekayə bir növ riyazi rebus kimi qurulur. O, hər hansı qeyri-müəyyənliyi istisna edən aydın şəkildə müəyyən edilmiş şərtlə, həll prosesini və cavabı kimi çıxış edən kulminasiya nöqtəsini özündə ehtiva edir.

Detektiv cinayət haqqında bir hekayədir, cinayət isə işlərin normal gedişatının pozulmasıdır. Detektiv həmçinin nəyin norma nəyin isə deviasiya olduğunu və onlar arasında olan əlaqədən bəhs edir. Klassik detektiv bu baxımdan etik optimizm mövqeyində dayanır: cinayət təbiətə qarşı bir şərdir, araşdırılaraq üzə çıxarılmalıdır və cəzalandırılmalıdır. Bu cəhəti Q.K.Çesterton yığcam şəkildə təsvir etmişdir: “Hər hansı başqa hekayədə olduğu kimi, detektivin də məqsədi qaranlıq deyil, işıqdır.” [16,s. 302-303].

- Beləliklə, klassik detektiv hekayəsində şər qeyri-mümkündür: o, həmişə məğlub olur. Rasional detektivdə yazıçı hökm sürən sosial, hüquqi, əxlaqi və ideoloji əsasların fonunda cinayətin əsas anormallığını vurğulamalıdır.

Detektiv hekayənin ən əsas elementi hekayənin başlanğıcında təqdim edilən mərkəzi sirrdir. Sırr haqqında dəlillər hekayə boyu daxil edilir və sirr xəfiyyə personaj və ya oxucu tərəfindən hekayənin sonunda həll edilir. Xəfiyyə roman üçün cinayətin törədilməsi zəruri olmasa da, oxucuların əksəriyyəti bunu gözləyir. Xəfiyyə əsər pərəstişkarları və tənqidçiləri adətən tələb edirlər ki, hekayəyə bir xəfiyyə və qətl daxil edilsin. Qətl adətən xəfiyyə yazıçıları üçün seçilmiş cinayətdir. Jak Barzun özünün "*Aşkarlama və Ədəbiyyat sənəti*" yazısında iddia edir ki:

"Qətlin bir çox xəfiyyəli hekayə deyəni çanlandırmağın səbəbi odur ki, əqdin cazibadarlığı əminlikli bir anı verir. Cinayət, eyni zamanda, maraq doğuranın

gizlədilməsini mümkün edir. " [14] Müəlliflər, onların hekayələrində mərkəzi sirr kimi qətli daxil edirlərsə, onlar oxucuları zərərçəkmiş adından ədalətə nail olmaq üçün sirri əhatə etməyə məcbur edirlər. Biz bu dissertasiyanın beşinci fəslində həm ədəbi aspektdən, eləcə dini cəhətdən qətlin motivlərini araşdıracağıq. Qətl detektiv romanı üçün zəruri bir element olmasa da, əksər yazarlar cinayətin olduğunu qəbul edirlər. Aşağıdakı bölmələr müəlliflərə janr çərçivəsində uyğunluq təmin etməyə imkan verən iki detektiv əsər nəzəriyyəsini təklif edir.

20-ci əsrin ilk yarısında detektiv romanlarını yazan bir katolik keşiş Ronald Knox, ədalətli detektiv hekayə yazmaq üçün xəfiyyə yazıçılarının əməl etməli olduqları on qaydadan ibarət bir qaydalar dəsti qurmuşdur. "*On ehkam*" və ya "*Decalogue*" aşağıdakılardır:

1. Cinayətkar hekayənin əvvəlində adı çəkilən biri olmalıdır, lakin oxucuya fikirlərini izləməyə icazə verilən kimsə olmamalıdır.
1. Bütün fəvqəltəbii və ya qeyri-təbii agentliklər təbii olaraq istisna edilir.
2. Birdən çox gizli otaq və ya keçidə icazə verilmir.
3. İndiyə qədər kəşf edilməmiş heç bir zəhərdən, nə də sonunda uzun elmi izahata ehtiyac duyan hər hansı bir cihazdan istifadə edilə bilməz.
4. Hekayədə heç bir çinli obrazı canlandırmamalıdır.
5. Heç bir qəza heç vaxt detektivə kömək etməməli və heç vaxt haqlı olduğunu sübut edən cavabsız intuisiyaya sahib olmamalıdır.
6. Əməliyyatçı cinayəti özü törətməməlidir.
7. Detektiv oxucunun təftişi üçün dərhal hazırlanmayan heç bir ipucunu işıqlandırmamalıdır.
8. Detektivin axmaq dostu Uotson beynindən keçən heç bir fikri gizlətməməlidir; onun zəkası orta oxucununkindən bir qədər, lakin çox az olmalıdır.
9. Əkiz qardaşlar və ümumiyyətlə cütlər, onlar üçün lazımı şəkildə hazırlanmadıqca görünməməlidir. [Ronald Knox rules]

Konan Doyleun Edinburq Tibb Universitetindəki professoru Cozef Bellin dərsləri ilə bağlı xatirələri, eləcə də Edqar Allan Ponun (1809-1849) məntiqi romanları və Emil Qaborionun (1832-1873) romanları detektiv Şerlok Holmsa həyat verir. Beyker küçəsi, 221-b mənzilində yaşayan qəhrəman tapmacaların həllində və cinayətlərin açılmasında birbaşa təbiət elmlərinə və empirik təcrübəyə arxalanır:

“In the late 1880s and early 1890s Arthur Conan Doyle... created a new kind of protagonist, a detective who, going beyond the mental acuteness of Poe’s Dupin and the dawning professionalism of Gaboriau’s Lecoq, would «reduce this fascinating but unorganized business to something nearer to an exact science»” [14, p. 390]. / "1880-ci illərin sonu və 1890-cı illərin əvvəllərində Artur Konan Doyl yeni bir qəhrəman tipi yaratdı: Ponun Dupin əqli qabiliyyətini və Qaboriau-nun Leqok peşəkarlığını aşan bir detektiv," o, bu maraqlı, lakin qeyri-mütəşəkkil fəaliyyəti dəqiq elmə yaxınlaşdıracaq".» ([14] Hodson J. A. Arthur Conan Doyle (1859-1930) // A Companion to Crime Fiction / ed. by Charles J. Rzepka and Lee Horsley. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. P. 390-402.) Dupin və Holmsun bir çox oxşar vərdişləri var: hər ikisi siqaret çəkənlərdir, gecə gəzintilərini sevirlər, ən təhlükəli düşmənləri riyazi təfəkkürlü insanlardır, ziyalı ailələrin təmsilçilərində, ikisində subaylığın tərəfdarlarıdır, köməkçilərinin fikirlərini təxmin etməyi sevirlər, bənzərsizdirlər və ağılı yumruqdan üstün tuturlar. ”[8, s. 58]. Doyl Şerloku ekssentrik Dupin kimi qəribə bir qəhrəman olaraq deyil, həm də fərdi xarakter və mentalitetə malik ingilis cəmiyyətinin üzvü kimi göstərir.

"You will not apply my precept," he said, shaking his head. "How often have I said to you that when you have eliminated the impossible, whatever remains, however improbable, must be the truth? We know that he did not come through the door, the window, or the chimney. We also know that he could not have been concealed in the room, as there is no concealment possible. When, then, did he come?" - "Sən mənim göstərişimi yerinə yetirməyəcəksən" dedi və başını buladı. "Neçə dəfə mən sənə dedim

ki, sən qeyri-mümkün olanı aradan qaldırandan sonra, nə qədər mümkün olmasa da, qalan hər şey həqiqət olmalıdır? Biz bilirik ki, o, nə qapıdan, nə pəncərədən, nə də bacadan içəri girib. Biz də bilirik ki, o otaqda gizlənə bilməzdi, çünki gizlətmək mümkün deyil. Bəs nə vaxt gəlib?” [8]

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, klassik detektiv anlayışı Edqar Alan Poya məxsusdur. «В нескольких рассказах По изящно и точно выстроил архитектонику жанра: страсть аналитика к загадкам любого сорта, расстановка мозаичных фактов по ранжиру причинноследственной объяснимости как результат интеллектуального расследования, наблюдательность как залог успеха (игроки в вист), принцип соперничества интеллектов (Дюпен и министр), примат неординарных решений (Дюпен и префект). Каждая из этих черт, будучи принципом сюжета, включена в образ сыщика-интеллектуала – образ, поразивший воображение современников» [35]

“Yazdığı bir neçə hekayədə Po detektiv janrın arxitekturasını dəqiq və zərif şəkildə qurmuşdur: analitikin istənilən növ tapmacalara həvəsi, intellektual araşdırmanın nəticəsi olaraq mozaik faktların sıralanması səbəb-nəticə şəkildə düzülüşü, müşahidə uğurun açarı kimi (vist oyunçuları), zəka rəqabəti prinsipi (Dupin və nazir), qeyri-adi halların üstünlüyü (Dupin və prefekt). Bu xüsusiyyətlərin hər biri süjet prinsipi olaraq intellektual detektiv obrazına daxil edilmişdir - müasirlərin təxəyyülünü heyran edən bir obraz ". Rəvayətçi-dostun peyda olması sonrakı detektiv ədəbiyyata və onun təfsirinə də təsir etdi: “Bu hərəkət də ənənəyə çevrildi və Ponun ölümündən uzun illər sonra irland yazıçısı Konan Doyle tərəfindən işlənilib püxtələşdirilmişdir.

«Этот ход тоже вошел в традицию и через много лет после смерти По был развит ирландским писателем Конан Дойлем. Конан Дойль воспользовался этой, привлекательной самой по себе темой дружбы между двумя абсолютно разными героями, которая, в каком-то смысле, продолжает линию Дон Кихота и Санчо»

[14, Бопхес Х.Л. Указ. соч. С. 267]. “Bu hərəkət də ənənəyə çevrildi və Ponun ölümündən uzun illər sonra irland yazıçısı Konan Doyl tərəfindən işlənib püxtələşdirilmişdir.” Konan Doyl cazibədar iki tamamilə fərqli qəhrəman arasındakı dostluq mövzusunda yararlanıb, müəyyən mənada Don Kixot və Sançonun xəttini davam etdirir”

Rəvayətçi-dost obrazı detektivin adi bir insana çevrilməsində mühüm rol oynayır. Əgər Dupinin adsız dostu detektiv kimi romantikdirsə , onda Con Watson ilk səhifələrdən bizə sırası bir adam kimi görünür. Watsonun mehriban, rəğbətli və çox həssas təbiəti Holmsun ürəyini tədricən yumşaldır. Məsələn, “Dördün işarəsi”nin birinci fəslində Şerlok həkimin saatından qardaşı Henri Watsonun kədərli taleyini oxuyaraq danışdı. Bu, rəvayətçini o qədər əsəbiləşdirir ki, detektiv (Görünür, Konan Doyl burada Holmsu incə psixoloq kimi göstərmək istəyir) yumşaqlıqla deyir: “... Allah xatirinə məni bağışlayın. Probleminizi həll etməyə çalışaraq, bunun sizə nə qədər yaxın olduğunu unuttum və qardaşınızı xatırlamağın sizin üçün çətin olacağını düşünmədim.” [6, s. 85].

Rəvayətçinin dostu rolunda Şerlok intellektual robot-skeptikdən daha çox insani xüsusiyyətlərini göstərir və iki yoldaşın dostluğu hekayədən hekayəyə inkişaf edir. Məsələn, “Son problemin macərası” əsərində (The Adventure of the Final Problem, 1893) Şerlok “ölümündən” əvvəl həkimə vida məktubu yazır, onun məzmunu da funksional robotdan insana təkamülü əks etdirir: “Cəmiyyəti onun (professor Moriarti) varlığı ilə bağlı gələcək narahatlıqlardan xilas edə biləcəyimi düşünməkdən məmnunam, amma qorxuram ki, bu, dostlarımı, xüsusən də sizi, əziz Watson kədərləndirəcək. ” [6, s. 473]. Bu mesajdan aydın olur ki, Şerlok həkimə təkcə onun bioqrafı və bütün işlərin salnaməsi kimi deyil, həm də sadıq bir yoldaş kimi yanaşır. Holmsa Dupinin analitik qabiliyyəti və Lekokun (Emikl GAbario) enerjisi verilir, lakin onun xarakteri təkcə bununla məhdudlaşmır və yavaş-yavaş ingilis detektivi gözlənilməz tərəflərdən (həm hekayəçi, həm də oxucular üçün) özünü büruzə verməyə

başlayır. Watson və Holms arasında olan ilk dialoqlardan biri bu düşüncələri təsdiqləyir. Burada detektiv Po və Qaborio qəhrəmanlarına münasibətindən danışır: «А по-моему, ваш Дюпен отнюдь не блистал умом. Конечно, он обладал некоторыми способностями к анализу, однако вовсе не был таким уж феноменом, каким изобразил его По. Лекок – редкий тупица, – сердито сказал он. – У него только и есть, что энергия. Ему надо было всего-навсего установить личность заключённого» [6, s. 17]. “Mənim fikrimcə isə, sizin Dupin intellekt baxımından heç də parlaq deyil. Əlbəttə, onun müəyyən qədər təhlil qabiliyyəti var, lakin o, heç də Ponun təsvir etdiyi fenomen deyil. Leqok isə nadir bir axmaq olub. Onda ancaq o enerji var idi. Onun etməli olduğu tək şey məhbusun kimliyini müəyyən etmək olub”. Belə bir fərziyyə önə sürmək olar ki, Şerlokun öz sələflərinə qarşı mənfi münasibəti, ilk növbədə, Konan Doyle tərəfindən qəhrəmanın özgüvənini səciyyələndirmək məqsədi daşıyır. Eyni zamanda Doyle öz detektiv obrazını başqa tərəfdən təqdim etmək niyyətində idi. İlk əsərlərdə Holmsun obrazı, müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi funksionaldır: “Əgər [Holms] bəzən cansıxıcı olurdusa, bunun səbəbi onun xarakterində heç bir yarımtonun olmaması idi. O, hesablama maşınıdır və onun görünüşünə əlavə olunan hər bir detal bu effekti zəiflədir.” [6].

Konan Doyleun yazılarından sonra detektiv hekayələrində psixoloji aspektə rastl gəlmək olar. O dövrdə populyarlaşan Zigmund Freyding psixanaliz nəzəriyyələri Doyleda dərin izlər buraxdığı Şerlokun obrazında daha aydın görünür. O, öz araşdırmalarında psixanalizdən səmərəli şəkildə istifadə edir.

Doyleun son hekayələrində Holms Dupindən bir az daha insani təsvir edilmişdir. Demək olar ki, insanlıq Holms tərəfindən “rahatlıq zonasını” tərk etmək nəticəsində dərk olunur: təcrübədə bəzi hallar Holmsa xas olmayan üsullarla həll edilməli olur. “Şerlok Holms haqqında bir şey” (1924) məqaləsində Doyle insan psixologiyasına müraciət edir. “Cənab Holmsun məhkəməsinə göndərilən sirli hekayələr arasında psixologiya səviyyəsində düşünməyi tələb edən, onun imkanlarından kənar bir hekayə

var idi” [14]. Konan Doyle əsərlərində detektivin deduksiya həddlərindən kənara çıxmasını təsvir edir və kökü insan şüurunda olan cinayətin daha dərin motivlərini araşdırmaq üçün öz qəhrəmanını tədricən psixanaliz səviyyəsinə gətirir. Konan Doylendan sonra G.K.Çesterton və C.Simenon cinayətin psixoloji tərkibi ilə marqlanacaq.

Bütün Şerlok Holms hekayələrinin oxşar quruluşu var. Ehtimal var ki, bu təkrarlanma Doyleun məşhur fantastika yerinə tarixi romanlar yazmaq arzusuna görə Holms hekayələrini davam etdirmək üçün kifayət qədər marağının olmamasından qaynaqlanır. Buna görə də səciyyəvi bir hekayə altı addımda təsvir oluna bilər.

1. Hadisəni təqdim edən məktub, sifarişçi və ya polis məmuru vasitəsilə qeyri-adi bir hadisəni təsvir etməklə Baker Küçəsi 221B-də otaqda olan səhnə;
2. Şerlokun ilk dəlilləri və məlumatı topladığı cinayət səhnəsindəki istintaq;
3. Holms özünün ilkin qənaətlərini irəli sürür;
4. Daha sonrakı istintaq və sorğu-suallar;
5. Şerlok müqəssiri tələyə salmağı planlayır və çalışır ki, qaçılmaz olduğu hər kəsə məlum olan cinayətə mane olsun.
6. Hekayənin yekun hissəsinə cəzalandırma və dramatik ifşa daxildir. [12]

Uğurlu sonluğa aparan metodika sadəcə qənaətlərə əsaslanmır, Holmsin yeni elmi metodikaları tətbiq etməsi, həmçinin keçmiş kriminal hadisələr haqda məlumatlı olması da mühüm rol oynayır, belə ki, O, deyilərək “bu günlərdə nə cinayət var, nə də ki cinayətkar” deyir. [24] Holmsa görə elə bir cinayət yoxdur ki, ondan öncəkiləri təqlid etməsin. O deyir ki, elə xüsusiyyətlər var ki təkrarlanır və Holms belə məşhur köhnə cinayət işlərinə dair geniş məlumat bazasına sahibdir. Holms nəyinki detektiv ədəbiyyata böyük təsir etmişdir, o həmçinin müasir cinayətin aşkarlanmasında mühüm rol oynamışdır. Elmi Cinayət Təşkilatının Banisi Stanton O. Berg məqaləsində

kriminolog Aşton Vulfun zözlərini sitat gətirir "Şerlok Holms tütün külünü tədqiqat etməyi bir hobbiyə çevirdi və polis isə bunun əhəmiyyətini dərk edərək bu yeni fikiri öz işlərində tətbiq etdi" [5, s.-446]. O'Berg məqaləsində yazır ki, " Rəqs edənlər"-də silah tozu izləri və ya onların Ledi Elsi-nin üzündə çatışmaması qiymətli bir məlumatdır, çünki toz izlərinə dair ilk sənədləşdirilmiş ədəbiyyat Holmsun tətbiqindən beş il sonra yazılmışdır" [5, s.- 452]. Silah-tozu işarələrinə istinad çox vacibdir, çünki Holms və Langdonun xəfiyyə bacarıqlarını nümunə verir. Holms, "Rəqs edənlər" -də başqa üçüncü bir güllə olduğunu bəyan etdiyəndə " qoxu işin həllində mühüm rol oynayır" [6, s.-261-262]. Holms öz bacarıqlarına (və köməkçilərinin ifadələrinə) inanaraq "atəş zamanı, otağın pəncərəsi və qapısı açıq olub" dedikdə və iki nəticəyə gəldikdə artıq üçüncü atıcı atəşin zamanını və atıcının kimliyini bilir [6, 262-263].

Doylun 19-20-ci əsrlərin əvvəllərində ingilis ədəbiyyatının xüsusi cərəyanı olan neo-romantizmə mənsub olması mühüm rol oynayır. Neo-romantizmin nümayəndələrinin məqsədi macərəlarla və ekstremal vəziyyətlərlə dolu olan parlaq bir qəhrəman yaratmaq idi. «Но были и другие авторы, те, кто, отвернувшись от тусклого, удручающего и бездуховного социального быта эпохи, противопоставили ему жизнь, полную ярких красок и увлекательных приключений, мир персонажей необыкновенных, благородных, сильных духом и страстных...» [9, s. 12]. "Amma başqa müəlliflər də var idi, o dövrün sönük, məzlum, ruhsuz ictimai həyatından üz döndərüb qarşısına dünyası parlaq rənglərlə və həyəcanlı macərəlarla dolu olan qeyri-adi, nəcib, iradəli və ehtiraslı personajlar çıxardanlar var idi"[9, s. 12]. Nəticə etibarilə, məşğul həyat tərzini keçirən, "boz gündəlik həyata" qarşı çıxan personaj tənhalığa meyilli olan ekssentrik kimi yox, cəmiyyətin birbaşa üzvi olaraq çıxış edir. Ponun məqsədi Dypinin məntiqi düşüncəsini tərifləmək idisə (romanlarının məntiqi adlandırılması da bu səbəbdəndir), Konan Doyle deduksiya metoduna Holmsun insanlarla olan münasibəti və ilk növbədə Con Vatsonla dostluğu

amilini əlavə edir. Cəmiyyətdə olan yaşam tərzinə əlavə olaraq, iki detektiv arasında daha bir mühüm fərq də var. Tapmacanın həllində Dupin ya dəhşətli cinayətlə, ya da faktlarla məşğul olur.

Sirri həll etməyin deduktiv prosesi Holms obrazında qəhrəmanın əsas funksional xüsusiyyətlərindən biridir. Başqa sözlə, Holmsda Oqust Düpin kimi oxuculara ancaq detektivlik təcrübəsinin və insan diqqətliliyinin möcüzələrini nümayiş etdirdiyi anlarda sümük iliyinə qədər detektiv kimi görünür. [32] Əksinə, bəzi cinayətkarların etiraf anlarında (sadəcə bəziləri, çünki kimsə professor Moriarti kimi "saf şərin" təcəssümüdür) həm Doyleun yaradıcılığında, həm də ümumilikdə detektiv janrında həqiqətən unikal hadisə baş verir. Unikallıq ondadır ki, cinayətkar adlandırılan şəxsə hər görüş Şerlok Holmsu humanistləşdirir. Şerlok onların hekayəsini dinləyir, hisslərinin dərinliyinə heyran olur, tərəfini tutur. Bu səbəbdən hətta bəzi hekayələrində günahkarı Scotland Yard işçilərinə təhvil vermir. Xəfiyyənin fitri cazibəsi sosial münasibətlərə çox böyük töhfə verir: “Şerlok Holms o dərəcədə cazibədar idi ki, bu xüsusiyyət onu dərhal başqa insanlara yaxın edirdi. Hətta onun ifşa etdiyi cinayətkarlar da öz hekayələrini Holmsa həvəslə danışırldılar. Ona qarşı kin saxlamaq sadəcə olaraq mümkün deyildi” [14].

Həmçinin, Şerlok Holms hekayələrində klassik detektivə xas olmayan süjet xətti ilə qarşılaşmaq olar. Qəhrəmanın təkamülü o dövrün detektiv hekayələrində rastlaşmayan nadir bir haldır.

“Ağıllı xəfiyyə” olan Holms bir dəfə “Bohemiyada qalmaqla” (“A Scandal in Bohemia”, 1891) hekayəsində İren Adlerə səssiz dueldə məğlub olur.

“To Sherlock Holmes she is always the woman. I have seldom heard him mention her under any other name. In his eyes she eclipses and predominates the whole of her sex. It was not that he felt any emotion akin to love for Irene Adler. All emotions, and that one particularly, were abhorrent to his cold, precise but admirably

balanced mind. He was, I take it, the most perfect reasoning and observing machine that the world has seen.... And yet there was but one woman to him, and that woman was the late Irene Adler, of dubious and questionable memory.” - Şerlok Holms üçün o, həmişə qadındır. Mən nadir hallarda onun başqa adla danışdığını eşitmişəm. Onun gözündə o, bütün cinsini tutur və bu cəhət üstünlük təşkil edir. O, İren Adlerə sevgiyə bənzər hər hansı duyğu hiss etməmişdi.”

Hekayə Vatsonun "Holms Maşını" təsvir edən qeydlərlə başlayır: “Onun soyuq, dəqiq və heyranəmiz dərəcədə balanslı zehni bütün hisslərə, ən əsas da [sevgiyə] nifrət edirdi. Mənə elə gəlir ki, o, dünyanın indiyədək gördüyü ən mükəmməl düşünən və müşahidə aparan " düşüncə maşını" idi, amma məşuq rolunda o, narahat olardı. Yenə də onun üçün yalnız bir qadın var idi və o qadın şübhəli və şübhəli yaddaşa malik mərhum İrene Adler idi..” «Всякие чувства, а тем более [любовь], были ненавистны его холодному, точному и поразительно уравновешенному уму. Мне кажется, он был самой совершенной мыслящей и наблюдающей машиной, какую когда-либо видел мир, но в роли влюблённого ему было бы не по себе» [6, s. 155]. Lakin İren detektivin planlarını puça çıxardıqdan sonra Holms dəyişir. Eyni hekayəni tamamlayan sözlər belə səslənir: “Holms həmişə qadın ağı ilə lağ edirdi, amma son vaxtlar onun bu haqda zarafatlarını eşitmirəm” [6, s. 170]. Şerlokun öz məğlubiyyətini etiraf etməsi “deheroizasiya” (A.V.Karelskinin termini [7]) prosesini qeyd edə bilər: Oqust Düpinin dublyoru Holms obrazı bu andan sonra oxucuların gözündə dəyişikliklərə məruz qalmağa başlayır. Funksiyadan insana təkamül prosesi kimi “deheroizasiya” bütün dövr üçün əsas süjet xəttini müəyyən edir: Şerlok detektiv karyerasındakı böyük uğursuzluğu xatırlamaq üçün opera divasının şəklini özündə saxlayır. Məğlubiyyətin səbəbi təəccüb və ya sürpriz effektidir : Holms özü kimi düşünə bilən ağıllı bir qadınla qarşılaşır. Holmsun uğursuzluqları onu bir qədər dünyəvi birisi edir, xüsusən də İren Adler hadisəsindən sonra o, qadınların intellektual qabiliyyətlərini ələ salmağı dayandırır.

Şerlok Holms haqqında hekayələrdə (və bütün klassik detektivlərdə) rəvayətin iki qatına rast gəlinir. Eyni hadisələr iki fərqli nöqteyi-nəzərdən təqdim olunur, bunlardan birincisi problemini təqdim edən müştəriyə aiddir. Müştəriyə görə problem həmişə sirli, romantik, tez-tez mistik auraya malikdir və bununla da qeyri-müəyyənliyə, şərh üçün geniş əhatə dairəsinə və bu mənada rəvayətin natamamlığına səbəb olur. Vatsonda hekayənin çox hissəsində fərziyyə irəli sürməklə məşğuldur və onun fərziyələri həmişə yalnız çıxır. Holms oyuna daxil olduqda isə, yeganə düzgün izah tapılır və bununla da problemin mistik aurası dağıdılır [20, s. 60].

Konan Doyleun yaratdığı detektiv obrazı haqqında, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bizi maraqlandıran müstəvidə artıq dəfələrlə danışılıb: " O, ədəbi vasitələrlə hipnoz edir: o, fantastikanın cazibədarlığı ilə, nağıl iplərinin qəribə qıvrımları ilə valeh edir. O, bizə göstərir ki, düşüncə, təfəkkür təkcə həqiqət kateqoriyasında deyil, həm də gözəllik kateqoriyasında, daha dəqiq desək, effekt kateqoriyasında mövcud ola bilər. O, öz müşahidəsini elmi araşdırmaya məruz qoymur, deduksiyaları və ixtiyari mühakimələri poetik azadlıqla sanki səmalarda " qanad çırpır" [51]. Şerlok rasionallığa meyl etsədə , başqa bir məqama diqqət yetirmək olar: "Dupin kimi, Şerlok Holms ağılının analitik qabiliyyətinə arxalanaraq ən çətin cinayət tapmacalarını açır. O, sələfi kimi, qüdrətli intellektini həyata keçirməkdən həqiqətən estetik həzz alır." [51]. Tədqiqatçılar həm də Holmsun ekstravaqantlığının gülməli həddə çatan özünəməxsus xarakterinə diqqət yetirirdilər. Borxes yazırdı ki, Şerlok Holms "bir az komikdir və eyni zamanda hörmətlidir" [53]. Eyni zamanda, xəfiyyənin özünün ekstravaqantlığı ilə üzərinə götürdüyü işlərin mahiyyəti arasında açıq-aşkar əlaqə var: "Şerlok Holmsun sərgüzəştləri ilə bağlı qeydlərimə nəzər salanda, mən onlarda çoxlu faciə, eyni zamanda nəsə gülməli, nəsə qəribə bir şey görürəm. Pul xatirinə deyil, sənətini sevdiyi üçün çalışan Holms heç vaxt adi, bayağı işlərin araşdırılmasını öz üzərinə götürmürdü; onu həmişə yalnız elə hallar cəlb edirdi ki, orada qeyri-adi, bəzən hətta fantastik nəsə olsun. [53].

Şotlandiyanın Edinburq şəhərində 22 may 1859-cu anadan olan Artur Konan Doyleun uzun həyat hekayəsi var. İki oxşar ölkənin mədəniyyətini bir ailədə görən Arturun atası Çarlz Altamont Doyle rəssam olub, anası isə irlandiyalı Meri Foley olub. "Konan Doyle" Arturun öz soyadı olmayıb. Mənbələrdən birində Artur və bacısı Annetanın mürəkkəb soyadlarını böyük əmiləri olan jurnalist Maykl Konandan götürdüyü qeyd olunur. 1885-ci ildə evinin çölündəki düyü lövhədə və həkim kitabçasındaki imzada adının "A. Konan Doyle" olaraq yazıldığını bildirir. Lakin 1901-ci il əhali siyahıyaalması kimi digər qaynaqlar Konan Doyleun soyadının "Doyle" olduğunu və ancaq illər sonra "Konan Doyle" olaraq istifadə etdiyini xəbər verir.

Ailəsi Konan Doyleü doqquz yaşındaykən Müqəddəs Meri Hell Katolik Cizvit Stonyhurst hazırlıq məktəbinə göndərdi. Bu məktəbdən sonra o, Stonyhurst Kollecinə təhsilə almış, lakin bir as sonra, o, xristianlığı rədd edərək aqnotisizmə inanmışdır. Edinburq Universitetinin tibb fakültəsində 1876-cı ildən 1881-ci ilə qədər oxuyan Artur, bu peşədə uğur qazanmamışdır. Universitetdə oxuduğu zaman o, Birminhemdə yerləşən Əşton şəhərində çalışmağa başlamışdır. Konan Doyle bu zamanlar qısa hekayələr yazmağa başlamış. Onun ilk hekayəsi "Chambers's Edinburq Journal" adlı jurnalda nəşr olunmuşdur. O zaman onun 19 yaşı var idi. Təsilini bitirdikdən sonra Artur Qərbi Afrika sahillərində üzən gəmilərdə həkimi olaraq çalışırdı. Konan Doyle, 1882-ci ildə Playmaus şəhərində müayinəxana açmış, lakin bir qədər sonra o, terapevt kimi böyük uğur qazanmamış və oftalmoloq kimi çalışmışdır. Bu zamanlar o peşəsini yazıçılıqla paralel olaraq davam etmişdir.

Onun yaşadığı dövrdə tarixi romanlar populyarlaşmağa başladı. Lakin Doyleün maraq dairəsini həmən dövrün mistik adamı kimi tanınan və böyük auditoriyalar yığan Harri Gudini təşkil edirdi. Artur möcüzələrə inanmağa başlamış və pərilərin gerçək olduğuna və gözbağlayıcı Harri Qudininin qeyri-adi bacarıq sahibi olduğunu sübut etmək istəyirdi. Buna baxmayaraq Qudini onun deduksiya metodunun yaradıcısına çevirdi. Gudininin ürəkkəb sirli çıxışları Arturun düşünmə və sirr açma

bacarığına çox təsir göstərmiş və bu ilhamdan Şerlok Holms obrazı bəhrələnmişdir. Beləliklə Harri Gudinində xəfiyyə roman janrına qatqısının da bu cür görə bilmək olar. Xəfiyyəyə mistifikasiya və eyni zamanda tarixi və siyasi mövzulara toxunan Doyle detektivin hibridləşməsində ilk addımlar atmışdır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, Şerlok Holms obrazının məşhurluğu və oxucu kütləsi üzərində təsiri o qədər böyük idi ki, Konan Doyleun ölümündən sonra da müxtəlif yazıçılar Holmsu öz əsərlərinin qəhrəmanı seçməyə davam edirdilər. [12] Doyleun təsiri altına düşən yazıçılar Umberto Eko, Dən Braun detektiv romanını gələcəkdə daha mürəkkəb səviyyəyə gətirəcəklər.

Detektiv cinayət haqqında bir hekayədir, cinayət isə işlərin normal gedişatının pozulmasıdır. Detektiv həmçinin nəyin norma nəyin isə deviasiya olduğunu və onlar arasında olan əlaqədən bəhs edir. Klassik detektiv bu baxımdan etik optimizm mövqeyində dayanır: cinayət təbiətə qarşı bir şərdir, üzə çıxarılmalıdır və cinayəti törədən fərd cəzalandırılmalıdır. Bu cəhəti Q.K.Çesterton müxtəsər şəkildə təsvir edir: “Hər hansı başqa hekayədə olduğu kimi, detektivin də məqsədi qaranlıq deyil, işıqdır.” [16, s. 302-303]. Beləliklə, klassik detektiv hekayəsində şərin qalibiyyəti qeyri-mümkündür: o, həmişə məğlub olur. Rasional detektivdə yazıçı hökm sürən sosial, hüquqi, əxlaqi və ideoloji əsasların fonunda cinayətin əsas anomallığını vurğulamalıdır.

Bir məqam xüsusilə vacibdir - klassik detektiv analitik maşın kimi görünür, personajın inandırıcı görünməsi üçün lazım olan qədər duyğuları yaşayır. O, statikdir; onun xarakteri inkişaf etmir. Üstəlik, o, təkcə cəmiyyətdən uzaqlaşdırılmaz, həm də cinayətin özündən yuxarı qalxır. Oxucunun altıreqosu olan "yoldaş" - baş verənlərdən dəhşətə gəlmiş halda, detektiv sakit, ayıq və metodik hərəkət edir - cinayət ona heç bir şəkildə ekzistensial səviyyədə təsir göstərmir. Bu, əslində, B.Spinozanın məşhur prinsipi ilə mükəmməl şəkildə əlaqələndirilir: “İnsanların hərəkətlərinə lağ etməyin, onlara əsəbləşməyin və onları lənətləməyin, əksinə başa düşün”. [13, c. 244].

Klassik detektiv hekayə bir növ riyazi rebus kimi qurulur. O, hər hansı qeyri-müəyyənliyi istisna edərək aydın üslubda müəyyən edilmiş şərtlə həll prosesini və kulminasiya nöqtəsini özündə ehtiva edir.

Klassik detektiv janrının xüsusiyyətləri:

- faktların tamlığı (araşdırma başa çatana qədər oxucu ona əsaslanan həlli müstəqil şəkildə tapmaq üçün kifayət qədər məlumata malik olmalıdır);
- situasiyanın rutini (hadisələrin baş verdiyi şərtlər ümumidir və oxucuya yaxşı məlumdur);
- personajların stereotip davranışı (hərəkətləri proqnozlaşdırmaq olar və əgər personajların hər hansı təqdirəlayiq xüsusiyyətləri varsa, o zaman onlar oxucuya məlum olur);
- süjet qurmaq üçün apriori qaydaların mövcudluğu (təhkiyəçi və detektiv cinayətkar ola bilməz). [9]

Klassik detektivin marjinal xarakterini müxtəlif yollarla vurğulamaq olar. Məsələn, E.Poda Düpinin sosial mövqeyi ziyalı bir ailədən, lakin yoxsul olduğuna görə bir qədər qeyri-müəyyəndir: “Kirayədə qalıb ən sərt qənaətçiliyə sadıq qalaraq, həyatın cazibəsinə biganə qalaraq birtəhər dolanırdı” [10] , səh. 287]. Oxşar şəkildə Ponun digər personajı, “Qızıl Böcək” hekayəsindəki Leqran da təsvir edilir, o, “əvvəllər varlı idi, lakin bir-birinin ardınca gələn uğursuzluqlar onu yoxsulluğa sürüklədi. O, alçaldılmamaq üçün əcdadlarının şəhəri olan Yeni Orleandan ayrılaraq Sallivan adasında məskunlaşdı” [10, s. 426]. Əslində, təsvir olunan mütəfəkkir və bir növ "dinc marjinal" klassik tipi demək olar ki, bütün məşhur detektivlərə uyğun gəlir. Məsələn, Şerlok Holms, Dupin kimi aristokratik köklərə malikdir, lakin o, kirayə mənzildə yaşamaq üçün və kirayə pulunu tək başına ödəyə bilmədiyi üçün otaq yoldaşı Vatsonla yaşamaq üçün məcbur olur. A. Kristinin yaratdığı Herkul Puaro vətəninə tərk etməyə məcbur olan

əcnəbidir; Miss Marplı isə yaşına və qadın olduğuna görə gənc pərəstişkarlar tərəfindən ciddi qəbul edilmirdi.

Detektiv roman janrının inkişafı ilə əsas diqqət tədricən baş qəhrəman obrazını təsvir edən xəfiyyədən qatilə keçir. Lakin bu, müasir detektivlə ötən əsrin detektivi arasındakı yeganə fərq deyil. Bundan savayı, detektiv əsərlərinin linqvistik aspekti də zamanla dəyişdi.

Detektiv janrı gələcəkdə inkişaf edir və çoxşaxəli olur. Detektivi peşəkar polis əməkdaşı əvəz edir. Fransız ədəbiyyatında bu qəbildən olan ilk belə yanaşmalar XIX əsrin 60-cı illərində Qaborionun əsərlərində müşahidə olunur. Siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi dövrdə kriminal aləmdə baş verən qlobal problemi həll etmək üçün polis-müstəntiqi Lekokla birgə hüquqşünaslardan, analitiklərdən, peşəkar kəşfiyyatçılardan və digər ekspertlərdən ibarət bütöv bir peşəkar qrup istintaqla məşğul olur. Klassik detektiv hekayələrini polis detektivi, siyasi detektiv, kriminal janr və s. əvəz edir.

Ötən əsrin ortalarından başlayaraq cinayət əsərləri başqa motivləri sıxışdırıb ədəbi aspektdə ön plana çıxdı. Bir çox yazıçılar cəmiyyətin qətl, şantaj, oğurluq, qisas, şəxsi maraq kimi sosial bəlaların təsirinə məruz qaldığı bir vaxtda öz əsərlərində gündəmin real mənzərəsini göstərmək istəyirdilər. Əvvəlcə detektiv oyun formasını alır (klassik detektiv), burada detektiv qatili araşdırır və tapır, intellektual problemi həll edir (Dupin, Holms, Puaro və s.). Sonra əsərlərdə həyati faktdan istifadə olunur və törədilmiş cinayətin istintaqı kriminalistlərin, vəkillərin və müstəntiqlərin işinə xas olan daha dərin təhlilini tələb edir. Detektiv əsər süjetin gərginliyi ilə səciyyələnir, burada semantik yük nəticəyə düşür. Əsərdə gərginliyin aradan qaldırılması üçün personajların maraqlı psixoloji xarakteristikasına, yadda qalan mənzərəyə, hətta bəzi hallarda yumordan istifadə olunur.

Klassik xəfiyyənin varlığı da öz növbəsində cinayətin mövcudluğundan asılıdır. Bu obraz cinayətin artıq "dəhşətli" və "qeyri-adi" olmadığı anda arxa plana keçməyə başlayır. Bir çox tədqiqatçıların fikrincə, klassik detektiv böhranı ilk dəfə A.Kristinin yaradıcılığında, xüsusən də "Rocer Akkroydun qətli" romanında özünü daha aydın şəkildə büruzə verir. Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, bu romana görə yazıçı həmkarları tərəfindən kütləvi qınağa məruz qaldı. Bunun səbəbi, əslində, klassik detektivin əsas qaydasının pozulması idi: hekayə onun adından danışılan və bilavasitə istintaqda iştirak edən personajın qatil olduğu ortaya çıxdı.

Müəlliflərin təsvir etdiyi kimi, İkinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində fransız ədəbiyyatında yeni sima peyda olur - komissar Meqre Qorges Simenon. İstintaqda fərdi xəfiyyənin iştirak etdiyi Anglo-Amerika ədəbiyyatından fərqli olaraq, fransız ədəbiyyatında peşəkar polis görünür. Meqreni cinayət yox, cinayətkar, cinayətin psixologizmi maraqlandırır. Bundan sonra, Bualo-Narsejakın əsərlərində detektiv janrının təkamülü izlənilir və "klassik detektiv"-in "qara roman"-la əvəz olunduğu görünür. Bu romanlarda müharibə və müharibədən sonrakı dövrlərə xas olan qorxu, qəddarlıq, zorakılıq əsərin mərkəzi konsepsiyasına çevrilir.

Klassik detektiv tarixində aşağıdakı növlər fərqlənir. Birinci növ Şerlok Holms, Herkul Puaro və Miss Marplın parlaq zehni ilə birbaşa əlaqəli olan rəşional detektiv idi. "Bu, ingilis detektividir – onun özəlliyi ondan ibarət idi ki, hərəkət bir yerdə baş verir; çox vaxt bu yer xəfiyyə-analitikin kabinetidir" [11]. Burada əsas məsələ cinayətin üstünü açmağa imkan verən mexanizmdir. Detektiv-analitikin vəzifəsi ideal metod quraraq həqiqəti aşkar etməkdir. Detektiv dərin, lakin "dar" intellekti sayəsində öz dünyasına qərq olmuş, hər şeydə simvollar görənlər, cinayəti həll edən bir introvertidir. [9]. Detektivin ikinci növü onun Amerika versiyasıdır. Burada hər şey fərqlidir. Məkan daim dəyişir. "Xəfiyyə intriqaların təlatümlərində fəal iştirak edir, tez-tez tapança və ya yumruqla hərəkət edir, bəzən özü də yarıölümcül döyülür. Burada həqiqət axtarışı heç bir halda deduktiv analitik prosedurların köməyi ilə həyata keçirilmir və ədalətin yox,

hiyləgərliyin, ağılın gücü və çevikliyinin sinonimi olur. Bu pragmatik detektiv hekayəsidir” [11]. Pragmatizmdə həqiqət isə “təcrübənin təşəkkül tapmasının bir formasıdır” (rus pragmatist filosofu A. A. Boqdanovun ifadəsi) [3]. Burada xəfiyyə “atletik quruluşa malik gərgin-aqressiv, müəyyən bir vəziyyətdə çox yaxşı hərəkət edə bilən bir insandır” [11]. Klassik detektivin üçüncü növündə - fransız detektivdə - "ekzistensializm ideologiyası üstünlük təşkil edir" [11]. Xəfiyyə, bir qayda olaraq, qurbanla üst-üstə düşür və həqiqətin axtarışı yalnız hansısa “ekzistensial seçim, şəxsi və mənəvi sarsıntılar sayəsində mümkündür. Fransız ekzistensial detektivin klassik müəllifi Sebastyan Yaprivotdur və ən yaxşı romanlarından biri də “Maşında silahlı eynəkli xanım” romanıdır. Ekzistensial detektivin qəhrəmanı nə ağılla, nə də fiziki güc tətbiq etməklə fərqlənir. Onun gücü mənəvi dərinliyində və ekssentrikliyində, çevikliyindədir ki, bu da ona təkə üzde qalmağa, sağ qalmağa deyil, həm də mistik baxımdan anlaşılmaz görünən tapmacanı həll etməyə imkan verir” [9]. Belə bir introvert qəhrəman keçmişin xatirələrinə qərq olur və burada həqiqəti “ağrılı təcrübələr vasitəsilə” kəşf etməyi bacarır [4].

Müharibədən sonrakı illərdə modernizm tədricən postmodernizmə keçid etdi. “Postmodernizm öz detektiv hekayəsinin nümunələrini təqdim etdi - parodik, analitik (“Qızılgülün adı” Umberto Ekonun), ekzistensial (“Fuko kəfkiri” eyni müəllif), pragmatik-epileptoid (“Xəzər lüğəti” Milorad Paviç.)” [4]. Bundan başqa, demək olar ki, bütün yer kürəsini əhatə edən və onu iki yerə bölən “soyuq müharibə”nin başlaması dünyada siyasi hadisələrə marağın yaranmasına səbəb oldu. Bu isə siyasi detektivlərin qızıl dövrünün təkamül tapmasına səbəb olur. Burada əsas intriqa siyasi hadisələr və müxtəlif siyasi və ya biznes xadimləri və qüvvələr arasında rəqabət ətrafında qurulur. Elə də olur ki, siyasətdən uzaq, işin araşdırılmasında iştirak edən qəhrəman hakimiyyət tərəfindən maneəyə rast gəlir və ya təsadüfən sui-qəsdin üstünü açır. Siyasi detektivin fərqli xüsusiyyəti, əsas qəhrəmandan başqa, tamamilə müsbət personajların üzə çıxarılmasına xidmət etməsidir. Bu janra nadir hallarda saf formada rast gəlinir, lakin

əsrin tərkib hissəsi ola bilər. Siyasi detektiv təkcə siyasi intriqaya görə deyil, həm də insanların emosiyaları və keçmişi, düşüncə xüsusiyyətləri, hobbi və istəkləri ilə bağlı hekayə olduğu üçün maraqlıdır. Bu cür detektiv hekayə digər alt janrların qarışığı ilə də maraqlı ola bilər - tarixi, psixoloji və ya konsperoloji detektivlərinin sintezi. [18]. Siyasi detektivdə düşmənin məğlub olduğunu nadir hallarda hiss etmək olar. “Şər qüvvələr” cəzalandıra bilər, lakin intriqalara, xəyanətlərə, casusluğa və digər çirkin şeylərə səbəb olan siyasi sistemin özü dəyişməz qalacaq; dəyişsə belə (deyə ki, inqilab nəticəsində) eyni problemləri olan yeni sistemlə əvəz olunacaq. Buna görə də, siyasi və casusluq detektivində həm personajlar, həm də oyunçular heç vaxt yaxşılığın qalib gəldiyini və şərin uduzduğunu hiss etməyəcəklər. Üstəlik, əgər qəhrəmanlar özləri kəşfiyyat və ya əks-kəşfiyyatla məşğul olsalar, heç özlərini sözün əsil mənasında yaxşı hesab edə bilməyəcəklər. Buna görə də, istintaqın məqsədi, bir qayda olaraq, klassik detektiv hekayəsində olduğu kimi ədaləti bərpa etmək deyil, vəziyyətləri araşdırmaq və bəzi hallarda düşmənin planlarını alt-üst etmək olacaq” [21]. Bundan əlavə, əgər klassik detektivdə rəqib qəhrəmandan həmişə axmaq olursa, siyasi detektivdə şərti rəqib zəka baxımından qəhrəmanlardan heç də geri qalmır, hətta təsir gücünə görə də onları üstələyə bilər. Beləliklə, XX əsrdə nəhayət yazıçıları və oxucuları fəth edən siyasi detektiv digər janrların xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirərək, öz xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, tədqiqatçıları və maraqlanan qeyri-peşəkar insanları ovsunlamağa davam edir.

I Dünya müharibəsi və II Dünya müharibəsi arasındakı dövr (1920-1930-cu illər) ümumiyyətlə Detektiv janrın Qızıl dövrü adlanır. Bu dövrdə bir çox məşhur yazıçılar, əsasən ingilislər, eləcə də Amerika və Yeni Zelandiya yazıçılarının diqqətəlayiq bir hissəsi də ortaya çıxdı. Qadın yazıçılar məşhur Qızıl dövr yazıçılarının böyük bir hissəsini təşkil edirdi. Agata Kristi, Doroti L. Sayers, Josefina Tey, Margeri Allingxam və Ngaio Marş bu dövrün xüsusilə məşhur qadın yazıçıları idi. Ngaio Marsh-dan (Yeni Zelandiyalı) başqa, qalanı britaniyalı idilər. Detektiv janrın müxtəlif ənənələri Qızıl

dövrə standartlaşdırılıb və 1929-cu ildə onlardan bəziləri yazıçı Ronald Knox tərəfindən detektiv nəsr qaydalarına dair "Decalogue"-də kodlaşdırılıb. Onun qaydalarından biri fəvqəltəbii elementlərin qarşısını almaq idi, belə ki, diqqət sirrin özünə yönəlmişdi. Knox, bir xəfiyyə hekayənin "əsas maraq kimi sirrin açılması olmalıdır" deyərək mübahisə edirdi. Prosesin erkən mərhələsində elementləri oxucuya açıq şəkildə təqdim edilən və təbiəti maraq doğurduğu üçün maraq sonda öz cavabını tapır". Qızıl dövrə detektiv hekayələrdən başqa bir ümumi ənənə kənar adamı daxil edir - bəzən maaşlı bir müstəntiqi və ya polis məmurunu, lakin əksər hallarda məhdud sayda şübhəli biri tərəfindən qapalı mühitdə törədilmiş cinayəti araşdıran istedadlı bir həvəskar. Detektiv romanın ən geniş yayılmış alt-janrı whodunit (və ya whodunnit, "who done it?" qısaca olaraq ("bunu kim etdi?") oldu. Bu alt-janrda əsas məharət cinayətin, adətən bir qətl cinayətinin söylənilməsində və onun sonrakı istintaqda göstərilə bilər. Bu məqsəd cinayətin şəxsiyyətini həm metod, həm də cinayətkarın açıldığı vaxt kitabın sonuna qədər oxucudan gizlətməkdən ibarət idi. Alimlər Carole Kismaric və Marvi Heifermanın dediklərinə görə, "Detektiv əsrin qızıl dövrü qızılgül bağçalarında, kənddən gələn dar çıxırlarda və mənzərəli kəndlərdə gizlənən qətləri qıcıqlandıran yüksək səviyyəli həvəskar xəfiyyələrdən başladı. Detektiv-əsər janrının bir çox ənənələri bu dövrdə üzə çıxdı, çünki bir çox sayda yazıçılar, populist artistdən başlayaraq hörmətli şairlərə qədər, detektiv hekayələrində özlərini sınaıdılar."

"Qızıl Əsr" dövrü sona çatdıqdan sonra detektiv janr daha az şablonlaşdı. 1920-ci ildə Birləşmiş Ştatlarda detektiv janr daha məşhurlaşdı və öz qayda, formula və xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdi; bununla da "sərt detektiv hekayə" inkişaf etdi. Əgər klassik Britaniya sirri romanı "qarışıqlığı səhməna salma..... əfsanəvi kəndin bərpası.... qüsursuz sakitçiliyə", həmçinin barışıq və ictimai müalicəyə aiddirsə, bu zaman sərt roman yazanlar qanunsuzluq, qadağa, korrupsiya, səlahiyyət və zor işlətmə daxil olmaqla, 1920-ci illərin sosial üsyanlarını araşdırırdılar. [47] Həddindən artıq və haqsız zorakılıq, çoxsaylı cəsədlər, quldurlar (tez-tez qadağan olunmuş), sevgi və nifrət, və

qanundan kənar işləyən “xüsusi gözlər” ən erkən sərt hekayələri xarakterizə edir. Sərt romanların xəfiyyələri səciyyəvi olaraq öz işlərini görmək üçün qanunu heç bir tərəddüd etmədən pozan, əlverişsiz vəziyyətdə olan, prinsipsiz və çalışqan xəfiyələrdir. Onlar çox nadir sevirilər və sevgidə uğurlu olurlar. Bir qayda olaraq, əgər qadın şübhəli işə cəlb olunubsa, xəfiyyə onun günahkar olduğu halda (və ya o, sevgili olarsa) onu qurban verməkdə tərəddüd etməyəcək. Sərt xəfiyyə hekayələrdə süjet daha az cinayətin sirliliyinə və daha çox araşdırma və fəaliyyətin ardıcılığına yönəlir. Açılmalı cinayət “getdikcə yoluna qoyulmur və yeni istiqamətlərə yayılmağa başlayır”. [48] Cinayətin dolaşıcılığı səbəbindən tədqiqatçı romanın çoxunu tədqiqatının həqiqətən nə haqqında olmasına sərf edir. Deşil Hammetin romanı, 1930-cu ildə çap edilən Malta Şahini, sərt xəfiyyə janrının ilkin nümunəsidir. Hammetin xəfiyyə qəhrəmanı/ anti qəhrəmanı Sem Speyd qiymətli eksponatın oğrusu, ortağının qatilinin izinə düşür. Çünki o xüsusi xəfiyyədir, o puldan ilham alır. Amma onun işinə qarşı düzgünlüyü, həqiqət və ədalətin dəyəri puldan daha üstündür. Klassik detektivin sirri açdığı və öz işinə görə mükafat aldığı halda, sərt xəfiyyə mükafata həqarətlə baxır və filosof Slavoy Jijekin iddia etdiyi kimi “təşəbbüsün ədəbsizlik maskası altında gizlənməsinə baxmayaraq, bu etik təşəbbüsü yerinə yetirənin öz təşəbbüsü ilə işlərini həll edir.” [49] Ədəbi janr olaraq başlayan sərt detektiv film janrı kimi məşhur oldu. Rejissorlar sərt romanların sürətli hadisələri və dramatik qəhrəmanlarını ekranlaşdırmağı onları qabaqlayan qızıl əsr romanlarının tapmacaya oxşar proseslərini ekranlaşdırmaqdan daha asan hesab edirlər. Reymond Çandler sərt xəfiyyə janrın digər bir nüfuzlu müəllifidir. Onun ilk romanı 1939-cu ildə nəşr edilən Böyük Yuxudur. Bir qayda olaraq sərt xəfiyyə roman oxuyucuları təsvir edilən həyəcanlı tədqiqatları xoşlayırlar. Sərt romanlar “detektivdən daha çox oxucu iştirakının daha emosional formasını doğurur.” [50] Klassik xəfiyyə romanlarda diqqət daha çox cinayəti törədənin kim olması məsələsinə yönəldiyi halda, sərt romanlar araşdırmanı zorakı

cinayətlə nəticələnən cəmiyyətin mənəvi cəhətdən pozulmasını təsvir edir. Oxucu xəfiyyə ilə birlikdə bu araşdırmada iştirak etməyə məcbur olur.

II Fəsil

Dən Braun əsərlərində sintetik detektiv romanın xüsusiyyətləri

2.1 Den Braunun "Da Vinçi Şifrəsi" romanının intellektual xüsusiyyətləri

"Классический сыщик, раскрывающий преступление и восстанавливающий «нормальный ход вещей», выступает как персонификация модерна, стремящегося к построению завершенного нарратива."

-Пигалев Сергей Александрович.

"Cinayətin üstünü açan və "işlərin normal düzənini" bərpa edən klassik detektiv müasirliyin təcəssümü kimi çıxış edir, tam bir hekayə qurmağa çalışır."

Piqalev Sergey Aleksandroviç.

İllər keçdikcə klassik, nuar, kriminal detektiv hekayələr birlikdə qaynayaraq hibridləşib ənənəvi cinayət altjanrlardan təsirləndi. Ənənəvi bir romanın qəhrəmanının artıq Holms və ya Puaro kimi savadlı qabiliyyətlərə malik olmasına ehtiyac yoxdur. Həqiqətən də, müasir auditoriyalar incə balanslaşdırılmış dəqiq müşahidə və ani nəticə çıxarma qabiliyyətinə şübhə ilə yanaşırlar. Bugünkü oxucunun hüquqi qüvvələr haqqında çox ideallaşdırılmış təsəvvürü var, onu ixtiraçılıq zənninin yaratdığı fürsətə əsaslanan həbslə qane etmək olar. [46]

Son dövrdə yazılan romanların bir çoxunda detektiv janrına məsub olan cəhətlər tapmaq mümkündür. Qloballaşan dünyanı əks etdirirən bu romanlar bütün janrlardan bir parça götürərək həyatın gizli və üzdə olan bütün tərəflərini göstərirlər. Yazıçılar oxucuların marağını qazanmaq üçün bacardıkları qədər çox tarixi, kriminal, fəlsəfi və siyasi məqamlara toxunurlar. Bu isə 19-cu əsrdə populyarlıq qazanan kriminal hekayələri bir hibrid cildinə bürünmüş xəfiyyə romana çevirmişdir. Xəfiyyə hekayələrinə əsl intellektuallığı və duduksiyanı gətirən yazıçı isə yuxarıda qeyd

etdiyimiz kimi Ser Artur Konan Doyl olub. "В XX веке американский детектив оказывается способным трансформироваться в новые литературные формы в соответствии с социально-историческим и литературно-культурологическим контекстом 1920 - 1990-х годов." [7] - XX əsrdə amerikan detektivi 1920-1990-cı illərin ictimai-tarixi, ədəbi və mədəni kontekstinə uyğun olaraq yeni ədəbi formalara çevrilir." Bu formalardan biri də detektiv trilleridir. Detektiv triller eyni anda iki janrı birləşdirən bir istiqamətdir. Bir tərəfdən, bu artıq özlüyündə rəngarəng və çox ahəngli istintaqı olan mürəkkəb bir cinayət hekayəsidir. Digər tərəfdən, oxucuda qorxu, təşviş, həyəcana səbəb olan maraqlı bir süjet xətti var. Detektiv triller XXI əsrdə ədəbiyyatın ən öncül və populyar janrlarından biridir. Bu ədəbi növü daha da məşhur edən romanlardan biri də Den Broununun "Da Vinçi Şifrəsi" romandır.

Bu gün detektiv ədəbiyyatda, televiziya və cinayət istintaqının bir çoxunun işində onun təsiri aydın görünür. Umberto Ekonun 1980-ci illərin böyük detektiv romanı sayılan "Qızıl Gülün Adı", "Harry Potter" seriyası və "Born Konspirasiyası" kimi romanlar müəyyən dərəcədə Holms ilə müqayisə ediləcəkdir xüsusiyyətləri ehtiva edir. Lakin, "Da Vinci Şifrəsi" romanında Şerlok Holms Robert Lengdon xarakterinin formalaşmasında təsir göstərdiyini sübuta yetirən bir çox amillər var. Sirri həll etməyin deduktiv prosesi Holms obrazında qəhrəmanın əsas funksional xüsusiyyətlərindən biridir. Başqa sözlə, Holmsda Oqust Düpin kimi oxuculara ancaq detektivlik təcrübəsinin və insan diqqətliliyinin möcüzələrini nümayiş etdirdiyi anlarda sümük iliyinə qədər detektiv kimi görünür. [11]

"Da Vinçi şifrəsi" romanının ideyası 1982-ci ildə Maykl Baigent, , Riçard Li və Henri Linkolin tərəfindən yazılmış "Sacred Blood and the Holy Grail" kitabından götürülüb. Kitabın baş qəhrəmanlarından biri olan Lyu Tibinqin adı Leig və Baigent adlarının kontaminasiyasıdır. (Baigent -Teabinqin anaqramıdır). 2004-cü ilin iyun ayından 2005-ci ilin iyun ayına qədər "Da Vinçi şifrəsi" və Broununun digər dörd kitabı

müəllifə 76,5 milyon dollar qazandırdı. Kitab beynəlxalq bestseller oldu: 40-dan çox dilə tərcümə edilmiş əsərin ümumi tirajı 50 milyon nüsxəyə yaxındır.

Den Braun, 22 iyun 1964-cü ildə ABŞ, Nyu Hampşir ştatı, Ekseter şəhərində anadan olub. Den riyaziyyat və musiqinin vəhtət təşkil etdiyi bir ailədə böyüyüb. Atası-professor Riçard Braun Fillips-Ekseter akademiyasında riyaziyyat müəllimi olub. Professor Riçard Braunun yazdığı dərs vəsaiti ilə indi də ABŞ orta məktəblərində dərs keçirlər. Anası-Konstansiya Braun həmin təhsil müəsisəsində musiqi dərsi deyib. O, Fillips-Ekseter akademiyasının nəzdində olan orta məktəbi bitirdikdən sonra, elə həmin akademiya da məzun olur. Akademiyanın diplomunu aldıqdan sonra təhsilini Massaçusetsin Amherst kollecində davam etdirən Den, sonuncu kursunu İspaniyanın Seviliya universitetində oxuyur və 1986-cı ildə linqvistika üzrə bakalavr dərəcəsi alır. Təhsilindən sonrakı ilk illərdə musiqi karyerası quran Den Braun ifa etdiyi mahnıların söz və musiqisini özü yazırdı. Amherst Kolleci və Fillips-Ekseter Akademiyasının məzununu olduqdan sonra bir müddət elə bu təhsil mərkəzlərində ingilis dili müəllimi kimi çalışıb. Şifrə açma və gizli hökumət orqanlarına olan marağı 1996-cı ildə ilk romanı Rəqəmsal Qalanın (Digital Fortress) meydana gəlməsinə səbəb oldu. Romanın yayımlanmasından dərhal sonra Den Braun bir anda elektron kitab reytinglərində birinci yerə qalxdı. [13]

"Da Vinçi şifrəsi" xəfiyyə romanı kimi çox mürəkkəb olsa da, Den Braun hadisələr arasında dəqiq balans yarada bilib və ətraflı düşünülmüş bir triller yaradıb. Romanın mürəkkəbliyinin əsas səbəblərindən biri baş verən hadisə və insidentlərinin tapmaca və sirlərlə dolu olmasıdır. Konan Doyleun hekayələrinin qəhrəmanı olan Şerlok Holms kimi, Braun əsərlərində baş qəhrəman olan Lenqdonun deduktiv, tarixi, siyasi, dini və simvolika bilikləri üstün səviyyədədir. Tənqidçilər Den Braunun "Da Vinçi şifrəsi"ni son onilliyin ən uğurlu kitabı adlandırırlar. Lakin bu məsələdə mütəfəkkirlərin fikirləri fərqlidir, çünki "... yer üzərində hər bir iman uydurma

üzərində qurulub. Hər bir dində Allah məcazlarla, təşbehlərlə, mübaliğələrlə təsvir olunur... Məcazları hərfi mənada qəbul etməyə başlayanda problemlər yaranır". [14]

Oxucunun da belə problemləri ola bilər. Bibliyanın mətni ilə qeyri-ciddi tərzdə rəftar edən, fərziyyələri həqiqət kimi ötürərək, bunun sadəcə bir nağıl olduğunu ehtiyatsızlıqla izah edən, erudisiyalı amerikalı kütləvi oxucunun sadələşməsini və bəzən avamlılığını unudaraq, özünə populyarlıq qazandırır. Axı, "bir az iman - və insan əsl möcüzələr yaratmağa qadirdir ... Sadəcə bir az iman ...". [1]

Müasir amerikalı yazıçı Den Braunun "Da Vinçi şifrəsi" romanını nəzərdən keçirən müəlliflərin fikrincə, detektiv triller şəklində təqdim olunan xristian tarixi və teologiyası faktların bir növ birləşməsidir. Lakin romanın məzmununda olan bir sıra məqamlar nə xristian tarixinə, nə teologiyaya, nə də bütövlükdə bəşər tarixinə uyğun gəlmir. M. Haaq və V. Haaq yazırlar ki, Müqəddəs Graalın İsa Məsihin və Məryəm Maqdalenenin taleyi ilə bağlı gizli sənədlər toplusunun açarı olduğunu söyləyən "Da Vinçi Şifrəsi" romanının əsas ideyası mübahisəlidir. (14, səh. 13).

Den Braun kitabında yanlış olaraq İsanın ilk üç əsrdə sadəcə bir fani olduğuna inanıldığını və yalnız 325-ci ildə Nikeya Şurasında "İsa Rəbbin cismindən olan candır" doktrinasının təqdim edildiyini yanlış olaraq bildirir. İsanın ilahiliyi haqqında Yəhyanın İncildəki sözü Den Braunun bu "tarixi versiyasından" 200 il fərqlidir (s. 36).

"Da Vinçi Şifrəsi" romanında Misir Naq Hammadidəki əlyazmaların və Ölü Dənizdə tapılan vərəqlərin xristian olmadığı iddiası yer alır. Sözü gedən sənədlər isə Qnostik İncildir və onlar erkən xristianlığın öyrənilməsi üçün son dərəcə vacibdir (səh. 69-70).

Dan Braun bu Qnostik İncilin mətnləri üzərində fərziyyələr irəli sürərək İsanın Maqdalena Məryəmlə evli olduğunu sübut etməyə çalışır. Amma bu fərziyyələr heç bir fakt və sənədə əsaslanmır və yalnız yazıçının təxəyyülünə məxsusdur. Den Braun öz romanında yenə qəsdən insanları, hadisələri, yerləri və fikirləri qarışdırır. Beləliklə, o,

belə təəssürat yaradır ki, Roma, Roma İmperiyası, Roma Katolik Kilsəsi və Roma Papası eyni dövrə aiddir (53səh. 77-78).

Roman həmçinin Səlib yürüşlərinin məqsədləri üçün mübahisəli şəkildə hadisələri təsvir edir. Qodfrua de Buyon romanda deyildiyi kimi nə Fransa kralı, nə də Birinci Səlib yürüşünün lideri idi. O, fransız hersoqluğu idi (14, s. 93). Müqəddəs Graal əfsanəsinə gəlinə, bu, “Da Vinçi şifrəsi” romanında deyildiyi kimi, heç də İsa Məsihin dövrünə aid deyil. Müqəddəs Graal XII əsrdə Fransız şairi Crétien de Troyes tərəfindən “Dəyirmi Masa Mətnləri” -də icad edilmişdir. Müqəddəs Graal XV əsrdə Tomas Malorinin Arturun ölümü əfsanəsi nəşr olunduqdan sonra məşhurlaşdı. (səh. 105-108). 19-cu əsrdə isə poeziya və rəssamlıqda kral Artur haqqında hekayələrin inkişafı ilə əlaqədar bu əfsanəyə maraq təzələndi.

Dən Braunun romanındakı əsas tarixi personaj italyan rəssamı Leonardo da Vinçidir (1452-1519). Roman boyu personajlar Leonardonun yazılarında bol olan açarları və şifrələri (bu mübahisəlidir və heç bir fakta əsaslanmır) deşifrə etməyə çalışırlar. Bu baxımdan romanda rəssama “Vatikandan yüzlərlə sifariş”in olmasından bəhs edilir. Əslində, Vatikanın əmri ilə, yəni Papa X Leo tərəfindən olan əmrlə, Leonardo da Vinçi yalnız bir tablo yazıb, bu isə “Vəftizçi Yəhya” olub [34, səh. 115]. Braunun romanına görə, onun personajlarından biri Robert Lenqdon Harvardda “Simvologiya”dan dərs deyir. Lakin nəzərdən keçirilən məqalənin müəlliflərinin müəyyən etdiyi kimi, Harvard Universitetində belə bir akademik dərs yoxdur [14, s. 131]. M. Haaq və V. Haaq Dən Braunun “Da Vinçi şifrəsi” romanının oxucularına xəbərdarlıq edirlər ki, onun mətnindən Parisə bələdçi kimi istifadə etmək heç bir halda mümkün deyil, çünki “kitabda ciddi naviqasiya qüsurları var” [14, səh. 151]. Bir sözlə, Dən Braun, bəzi müəlliflərə görə, “istiqlal soruşa biləcəyiniz bir adam deyil” [14, s. 152].

Mükafatlar almış riyaziyyat üzrə professor ilə dini musiqçinin oğlu Dən Braun elm və din kimi bir-birinə qarşı duran fəlsəfələrin hakim olduğu bir mühitdə böyüyüb.

Den Braun babasının mason olduğunu bir çox proqramda sözə gətirmişdir. Evlərində qəribə önlüklər və ağ əlcəklər tapdığını söyləmişdir. Böyüdüüyü mühit Denin yazıçı karyerasına çox təsir edir və bu onun yaratdığı qəhrəmanlarda özünü büruzə göstərir. Konan Doylun hekayələrinin qəhrəmanı olan Şerlok Holms kimi, Braun əsərlərində baş qəhrəman olan Lenqdonun deduktiv, tarixi, siyasi, dini və simvolika bilikləri üstün səviyyədədir. Professor Robert Lenqdon Harvard Universitetində simvolizm üzrə professordur. 1964-cü il iyunun 22-də ABŞ-ın Nyu-Hempşir ştatında, Eqzeter şəhərində anadan olan bu obraz, Den Braun tərəfindən yaradılmış və "Mələklər və Şeytanlar" (2000), "Da Vinçi Şifrəsi" (2003), "İtirilmiş Simvol" (2009), "Cəhənnəm" (2013) və "Başlanğıc" (2017) əsərlərində inkişaf etdirilmişdir [9]. Robert Lanqdonun yaradıcısına bənzər bir xasiyyəti var. Bu qəhrəman Den Braunun alter eqosu və ya "olmaq istədiyi adam" kimi yaradılıb. Braun özü 22 iyun 1964-cü ildə Eqzeter, Nyu Hampşir şəhərində anadan olub və Lenqdonla eyni məktəbdə təhsil alıb [10]. Lenqdon müəyyən mənada mülayim insandır, lakin müəllif öz kitabında bu barədə qeyd etmir və oxucu romanı oxuyan zaman bunu onun davranışından hiss edə bilər.

“As someone who had spent his life exploring the hidden interconnectivity of disparate emblems and ideologies, Langdon viewed the world as a web of profoundly intertwined histories and events. The connections may be invisible, he often preached to his symbology classes at Harvard, but they are always there, buried just beneath the surface.” - ‘Ömrünü bir-birindən fərqli emblemlərin və ideologiyanın gizli qarşılıqlı əlaqəsini araşdırmağa sərf etmiş biri kimi Lenqdon dünyaya bir-biri ilə dərinlən qarışmış tarixlər və hadisələr şəbəkəsi kimi baxırdı. Əlaqələr görünməz ola bilər, o, tez-tez Harvarddakı simvolologiya dərslərinə vəz edirdi, lakin onlar həmişə oradadırlar, yalnız səthin altında basdırılırlar.” [54]

Giriş fəslində, qapıçı onu gecə yarısı oyadıb və qalxıb qapıda kimin olduğuna baxmasını xahiş etdikdə Lenqdon cavabında deyib: “Sizə zəhmət deyilsə, həmin şəxsin adı və nömrəsini götürün. Mən çərşənbə axşamı Parisə yola düşməzdən öncə ona zəng

edərəm” (1). Daha ciddi səhnələrdə, onların təhlükədə olduqları və Lenqdonun bu vəziyyətlərin öhdəsindən necə gələcəyini dəqiq bilmədiyi hallarda, onu silahdan istifadə edə bilmədiyi üçün niyə görəse tərəddüd və qorxu hissi izləyirdi: “Lenqdon yük maşınının ön hissəsinə tərəf gedirdi. O özünü inanılmaz dərəcədə narahat hiss edirdi. Bir daha tapancaya baxaraq, bu axşam onun ikinci nəfəsi açıldı. O gecə havasını dərinlən içinə çəkib, fikrini toplamağa çalışdı” [1]. Amma onun həyatını həmişə məhz Sofi xilas edirdi. Buna baxmayaraq, söhbət başsındıranlar, tapmacalar, tarix və dindən getdikdə Lenqdon, şəksiz, çox ağıllı və dərrakəli idi. Den Braun hekayəsində Lenqdonu vicdanlı və etimada layiq insan kimi məharətlə təsvir etmişdir. 2003-cü ildə Robert Lenqdon simvollarla əlaqədar çox sayda mətn nəşr edir və "İtirilmiş Müqəddəs Qadın" (Lost Sacred Feminine) əsəri ilə Jak Sanyer tərəfindən tanınır. Bununla, simvollar üzrə mütəxəssis olduğunu təsdiq edərək Lenqdon "Da Vinci Kodu"nın hadisələrinə cəlb edilir.

Romanın ədəbi zəifliklərinə nəzər salaq. Braunun bəzi ədəbi üsulları təbəssüm yaradır. Onun romanında "Və sonra bir fikir onu vurdu" və ya "Gördükləri onu şoka saldı" kimi bir ifadəyə rast gəlsəniz - çəkinməyin: müəllif sizə "onun ağlına gələn" fikrini və dəqiq nə olduğunu izah edəcək. Bu kitabın uğurunun əsas üstünlüyü və səbəbi daxili intriqadır. Onun qəhrəmanları müasir ədəbiyyatda ən nadir, lakin məlum olduğuna görə ki, oxucu üçün çox cəlbedici personajlardır. Tarix, arxeologiya, riyaziyyat, ədəbiyyat, dillər, ilahiyyat və incəsənətə yaxşı tanış olan erudit ziyalılar oxucuları valeh edir. Süjetin daxili intriqası bu həvəskarları valeh edən fərziyyənin təsdiqinin axtarışındadır.

Braunun kitabının populyarlığı göstərdi ki, daha çox insan qanqsterlərin və superagentlərin yumruqlarının deyil, savadlı insanların düşüncə tərzini izləməkdə maraqlıdır. Oxucuya humanitar və dəqiq elmlərdən, tarixi faktlardan və apokrifik əfsanələrdən çoxlu informativ məlumatlar verilir (Lakin romanda bir çox tarixlə

uzlaşmayan fikirlər ehtiyatsızlıq ucbatından fakt kimi göstərilmişdir) . Və eyni zamanda, oxucu simvollar və şəkillərdən, rəqəmsal və şifahi kodlardan, alt mətnlərdən və yalnız ipuçlarından qurulmuş uzun bir tapmaca zəncirinin həllinə daxil olur. Dan Braunun "Da Vinçi Şifrəsi" kitabı işıq üzü görən andan dərhal dünya bestsellerləri siyahısına daxil oldu və bu günə qədər çox populyar olaraq qalır. Müəllif əsərdə intriqanı məharətlə qurur, hərəkət dinamik inkişaf edir. Nəfəs kəsən şəkillər oxucuların qarşısına çıxır, dəhşətli sirlər açılır. Belə çıxır ki, Uolt Disney heç də zərərsiz karikaturaçı deyil, dünyanı idarə edən Sirli Cəmiyyətin üzvüdür; Leonardo da Vinçinin əsəri isə dünyanın ən böyük dinlərindən birinin strukturunu çökdürə biləcək bilikləri gizlədir və s. "Da Vinçi Şifrəsi" ni oxuyandan sonra oxucu hiss edir ki, o, intellektual mənada xeyli inkişaf edib, və artıq indi tarix, dilçilik və şifrələmə sahəsində biliklidir.

Beləliklə, müəyyən olur ki, D.Braunun "Da Vinçi şifrəsi" romanı bir tərəfdən qeyri-adi informativ məlumatlarla, şifahi və obrazlı tapmacalarla, digər tərəfdən isə uydurmalarla zəngindir.

Romanın əsas sujetini nəzərdən keçirərək, bu, bestsellerin oxucusunun hansı "dərini" elmi biliklərərdən aldığını anlamaq mümkündür. Bu hekayədə cərəyan edən ilk hadisələr Fransada Luvr muzeyində baş verir. Saylas adlı albinos rahib muzeyin Jak Sonyer adlı kuratorundan təməl daşının harada olduğunu öyrənməyi tələb edir.

"Silas could feel his homeland testing him, drawing violent memories from his redeemed soul. You have been reborn, he reminded himself. His service to God today had required the sin of murder, and it was a sacrifice Silas knew he would have to hold silently in his heart for all eternity." - Silas vətəninə onu sınağını, xilas edilmiş ruhundan şiddətli xatirələr çəkdiyini hiss etdi. Sən yenidən doğulmusan, - deyər xatırladı özünə. Onun bu gün Allaha xidməti qətl günahını tələb edirdi və bu, Sila bildiyi bir qurban idi ki, o, əbədi olaraq ürəyində səssizcə saxlamalı olacaq. "

İnandırıcı, lakin yalan cavab alan Saylas kuratoru güllələyir və təməl daşının yerini xəbər vermək üçün "Müəllimə" zəng etmək məqsədilə Luvrdan çıxır. "Ağrıdan üzünü turşudaraq, o bütün bacarıq və gücünü bir yerə toplayır. Onun qarşısında fədakarlıq tələb edən vəzifə durur, o bilir ki, bu onun həyatının hər bir qalan saniyəsini alacaq" [4]. Sonyer başa düşür ki, öz sirrini açması üçün hələ bir neçə son nəfəsi qalıb, buna görə də öz qanı ilə qarnında pentakl və döşəmədə dairə cızmağa tələsir, daha sonra isə sürünərək, Da Vinçinin Vitruvian adamı vəziyyətini alır. Bundan başqa, o görünməz mürəkkəblə iki sətirdən ibarət şifrə və mətn yazır. Robert Lenqdon, simvolika professoru və bu hekayənin baş qəhrəmanı Cerom Kolle adlı polis xəfiyyəsi tərəfindən qətl səhnəsini şərh etmək üçün Luvra çağırılır. Lenqdon hələ Jak Sonyerin qətlində şübhəli olduğunu və ölümü ərəfəsində Sonyer ilə görüş haqqında razılaşdığı üçün həbs olunacağını bilmir.

"Langdon was braced for the words, and yet they still sounded utterly ridiculous. According to Sophie, Langdon had been called to the Louvre tonight not as a symbologist but rather as a suspect... the police calmly invited a suspect to a crime scene and interviewed him in hopes he would get nervous and mistakenly incriminate himself" (55).- (Lenqdon cəsarətli olsa belə, onun sözləri tamamilə gülməli səslənirdi. Sofiyə görə, Lenqdon bu gecə Luvra bir simvol mütəxəssisi olaraq deyil, bir şübhəli olaraq çağırılmışdı ... Polis, şübhəlini hadisə yerinə sakit şəkildə dəvət etdi və həyacandan bir səhv buraxıb özünü ifşa edəcəyi ümidiylə onu sorğuya çəkdi). [1]

Sofi Nevo- qadın baş qəhrəman, Sonyerin nəvəsidir. O hesab edir ki, onun babasının qoyduğu mətnlərdə olan iki hərflər – P.S. ona xəbərdarlıq edən işarədir. Lenqdon da həmçinin iki sətirlik mətnin şifrəsini açır və Sofiyə Da Vinçinin "Mona Liza" və "Qayalıqlarda Madonna" rəsmlərinə baxmağı məsləhət görür ki, burada da o babasının qoyduğu açarı tapır. Bundan sonra o Lenqdona polisdən qaçmağa kömək

edir, bundan sonra onlar öz xəfiyyə missiyalarının qətli açmalı olan bütün tapmaca və şifrələnmiş elementləri toplayır və Sion Prioratı və Müqəddəs Qraalın sirrini açır, tapançanı Lenqdona tuşlamış polis zabiti tərksilah edə bilirlər. Sonyerin həyatı bahasına müdafiə etdiyi sirlərin arxasında gizlənmiş həqiqət axtarışında onlar bir çox maneələrlə qarşılaşırlar; polis hər yerdə onların ardınca qaçır, lakin, göründüyü kimi, Sofi, Lenqdona polisdən qaçmağa kömək edərək, üstünlük qazanır. Sofi və Lenqdon Sonyerin meyitinin yanında qeyd edilmiş rəqəmlərin kripteksi tapdıqları bank seyfının nömrəsi olduğunu öyrəndikdən sonra, diqqətlərini Sofinin Luvrda tapdığı İsveçrə bankına aid açara yönəldirlər.

"Now there was a glint in Sophie's eye. 'My grandfather used to craft these as a hobby. They were invented by Leonardo Da Vinci... Yes. It's called a cryptex. According to my grandfather, the blueprints come from one of Da Vinci's secret diaries' (167).- ("İndi Sofinin gözlərində bir işıltı var idi" Babam buları bir hobi kimi hazırlamışdı ... Leonardo da Vinci tərəfindən icad edilmişdir ... Mənim babamın sözlərinə görə, rəsmlər Da Vinci'nin gizli gündəliklərindən birindən gəlir "). [1]

Kripteks – Da Vinçi tərəfindən yaradılmış və Sonyer tərəfindən düzəldilmiş qurğudur. Amma bu kripteks üçün də parol tələb olunur. Bu zaman gözlənilmədən polis gəlir, amma Vernet, Sonyerin dostu və bankın meneceri onlara qaçmağa kömək edir. Lenqdon və Sofi qutunu açıb, burada Saylasın Sonyeri öldürməzdən öncə ondan tələb etdiyi və Sonyerin həyatı bahasına müdafiə etdiyi, bütün sirlərin açarı olan kripteks – təməl daşını tapdıqdan sonra kömək almaq və tarixdə ən çox tələb olunan element olan Müqəddəs Qraalın yerini öyrənmək üçün tarixçi ser Li Tibinqə müraciət edirlər. Tibinq onları öz möhtəşəm qəsridə salamlayır və əslində Müqəddəs Qraalın İsanın içindən içdiyi qədəh deyil, insan olduğunu açıqlayır. O bunu Da Vinçinin “Gizli axşamlar” rəsm əsərində gizlədilmiş simvollarla sübut edir. Tibinq rəsmdəki Mariya Maqdalena göstərir və onlara həqiqi hekayə, ilahi qan və onun məxsus olduğu kral

ailəsi haqqında danışır. Məlum olur ki, Tibinq həm də xristianlığın tarixi haqqında çox məlumatlıdır. O İncilin bilavasitə Tanrıdan gəlmədiyini və onun öz qanunlarını da bura daxil etmiş kral Konstantin tərəfindən təkrar yazılması faktını tamamilə rədd edir. İki baş qəhrəman Tibinqin qəsridə tarix və din haqqında dolaşmış rəvayətləri dinləyərkən xoşagəlməz insident baş verir; “Sofi Nevo, hüquq mühafizə orqanlarında işləməsinə baxmayaraq, bu günədək heç kəs ona silah tuşlamamışdı. İnanılmaz olsa da, uzun ağ saçları olan nəhəng albinosun əlində olan silah indi ona tuşlanmışdı” [1, s. 233]. Saylas peyda olaraq, tapançanı Sofiyə yönəldir və təməl daşını tələb edir. Tibinq Saylasa hücum edir və Sofi onun üzünə zərbə vuraraq, əl-qolunu sarıyır. Polis Lenqdon və Sofini izləyib qəsrdə tapır və Tibinq öz xidmətçisi Remiyə İngiltərəyə xüsusi təyyarə təşkil etməyi əmr edir. Londona gedərkən Sofi yolda öyrənir ki, kripteksin şifrini əslində şeir olan güzgüyə tutmaqla açmaq olar. Mücrünün şifrəsi açılır, lakin onları Londondakı Məbədə gətirib çıxarmış başqa tapmacalı kripteks tapırlar. Onlar Londona gəldikdə, Britaniya polisi fransız İnterpolundan məlumat aldıqdan sonra hava limanını mühasirəyə alır, lakin Tibinq polisi təyyarədə ondan başqa heç kəsin olmadığına əmin edir. Məbədə çatdıqda, Remi Saylası azad edir və onun da Müəllimə işlədiyini etiraf edir. Saylasın köməyi ilə Remi Tibinqi girov kimi saxlayıb, ölümə hədələyərək, Lenqdonu kripteksdən imkan etməyə məcbur edir. Müəllim kripteksi almaq üçün Saylasla Remi ilə görüşmək üçün Saylası dəvət edir və onlar görüşdükdə, Müəllim Remini öldürür və polis çağıraraq, Saylası onlara təhvil verir. Polislər onu güllə ilə vurduqdan sonra Saylas qaçmağa cəhd edir və təsadüfən Müəllimin Opus Diyuya Müqəddəs Qraalı ona təhvil verəcəkləri halda Kilsənin ona qarşı mərhəmətini bərpa edəcəyini vəd edərək, onların hər ikisinə qarşı xəyanət etdiyini qüvvə ilə dərk etmiş baş yepiskop Arinqarossanı güllələyir. Bundan sonra Müəllim Sofi və Lenqdona zəng vuraraq deyir ki, Tibinq ondadır və onlar onunla bağda görüşməlidirlər, lakin onlar təəccüblə aşkar edirlər ki, Müəllim elə Tibinqin özüdür. “Tibinq məndədir. Kapituldan keçin. Cənubdan ictimai bağa daxil olun. Lenqdon sözləri iki dəfə oxuyur, onun ürəyi

bərk çırpınır” [1, s. 338]. Tibinq tapançanı Sofiyə tuşlayıb, hədələməklə ondan kripteksi açmaqda kömək etməsini əmr edir. Lenqdon parolu tapır və gizlicə kripteksi açaraq, papirusu götürür, daha sonra isə boş kripteksi ataraq, Tibinqi aldadıb, içində kağızın zədələmə biləcəyi ilə qorxudaraq, onun ardınca qaçmağa məcbur edir. Gözlənilmədən polis daxil olur və Tibinqi həbs edir. Hər iki baş qəhrəman ikinci kripteksdə tapılmış papirusla Şotlandiyaya yollanırlar. Burada Sofi öz nənəsi və qardaşını tapır və onun ailəsinin həqiqətən də İsa və Mariya Maqdalinanın nəslindən olmasını təsdiq edir. Fransaya qayıdan Lenqdon onu yenidən Luvra gətirən şeiri başa düşür və tam əmin olur ki, Qraal müəyyən yerdə, torpağın altında gizlədilib.

2.2. Dən Braunun “ Da Vinçi Şifrəsi” romanında simvolizm.

"A stranger then is still dogging us, just as a stranger had dogged us in London. " (*The Hound of the Baskervilles*)

- Londonda bizi izləyən bir yadelli hələ də bizi izləyir.

Baskervillərin iti

“Dogged” hekayədə insanın ovçuluğunu ifadə etmək üçün təkrarlanan bir sözdür. Maskalanmış adam, Londonda Holms və Vatsonu "izləyir"-"dogs". Əslində, nağıldakı "it" ov aktını ifadə edən bir simvola çevrilir. Məxluq təbii və ya fəvqəltəbii güclərdən daha çox formalaşan bir şeyə çevrilir. [6] Artur Konan Doylun "Şerlok Holms" romanında aydın olur ki, yazıçılar detektivdə simvolları istifadə etməyi sevir. Detektiv roman əsrlər boyu dəyişib hibridləşməsinə baxmayaraq, simvolları

sevgi öz yerində qalır. Bu tendesiya daha geniş şəkildə Den Braun "Da Vinçi Şifrəsi" romanında istifadə etmişdir.

İlk öncə simvolizmin xüsusiyyətlərinə nəzər salaq. Simvolizmin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- reallığın mistik və fəlsəfi dərk edilməsi;
- fərdiyyətçilik və şəxsi azadlığın müstəsna dəyəri;
- dünyanın faciəsindən xəbərdar olmaq;
- fəlsəfi əsərlərə və mistisizmə əsaslanmaq;
- transformasiya vasitəsi kimi sənətə inam;
- mənalar üçün əbədi axtarış;
- poetik ritmə vurğu;
- müxtəlif şərhlərə yol verən obrazların-mənaların çoxşaxəli xarakteri;
- öz poetik mifologiyası;
- müəlliflərin əsərlərinin tematik strukturlaşdırılması və s. [34]

Simvolistlərin fikirləri obyektiv və rəşional olaraq dərk edilə bilməyən fikirlərin ötürülməsinə əsaslanırdı. Kainatın sirlərini dərk etmək, onun sonrakı çevrilməsi və təkmilləşdirilməsi prosesində aparıcı rolu sənətə aid etdilər. Simvolistlərin işi iki dünya ideyasına əsaslanır: gündəlik işlərə diqqətlə baxsanız görünə bilən real və qeyri-insani dünya. İnsan tərəfindən bilinməyən dünya dərk etməkdən kənardır və ilahi başlanğıcı var. Ədəbi cərəyan tərəfdarlarının fikrincə, gizli əlamətləri ancaq elita görüb bədii əsərlər vasitəsilə başqa insanlara çatdıra bilər. [34] Simvolistlərin heyvətəməz kəşflərinin nümayişi onların işinə aşağıdakı fərqli xüsusiyyətləri verdi:

- reallığın simvollar vasitəsilə təsviri;
- xüsusi poetik texnika kimi səs yazısının inkişafı və istifadəsi (nitqin səs parlaqlığını artırmaq üçün müxtəlif fonetik üsullardan istifadə, simvolistlər üçün bu, eyni sözlərin təkrarı ola bilər);

- simvollar - göstərişlərdən, alleqoriyalardan istifadə;
- dini axtarışlar;
- real dünyanı inkar etmək, ondan kənara çıxmaq istəyi. [34]

Simvollar mücərrəd ideyaları və ya anlayışları təmsil etmək üçün istifadə olunan obyektlər, simvollar, rəqəmlər və ya rənglərdir. Din alimləri Den Braunun “Da Vinçi Kod”unda işlətdiyi bəzi tədqiqatlara səmimi şübhə ilə yanaşsalar da, “Da Vinçi Kodu”nun mübahisəsinin mərkəzində bir neçə maraqlı sualların çoxu cavabsız qalmaqdadır.

“Every faith in the world is based on fabrication. That is the definition of faith—acceptance of that which we imagine to be true, that which we cannot prove. Every religion describes God through metaphor, allegory, and exaggeration, from the early Egyptians through modern Sunday school. Metaphors are a way to help our minds process the unprocessable. The problems arise when we begin to believe literally in our own metaphors. - “Dünyadakı hər bir iman uydurma üzərində qurulur. Bu, imanın tərifidir - doğru hesab etdiyimiz şeyi, sübut edə bilmədiyimiz şeyi qəbul etmək. Hər bir din Tanrını ilk misirlilərdən tutmuş müasir bazar günü məktəbinə qədər metafora, alleqoriya və mübaligə yolu ilə təsvir edir. Metaforalar zehnimizə emal olunmayanları emal etməyə kömək edən bir üsuldur. Problemlər öz metaforalarımıza sözün həqiqi mənasında inanmağa başladıda yaranır.” [54]

Nəhayət, Lenqdon romanda verilən ən təhlükəli suallara cavab tapır. Məcdəlli Məryəm İsa Məsihin arvadı idimi? Əsl kimliyini gizlətmək üçün ilk Kilsə ataları tərəfindən o, "düşmüş qadın" roluna salındımı? O, sonradan "Sion Prioriyası" kimi tanınan gizli cəmiyyət tərəfindən qorunan Sara adlı qızı dünyaya gətirdimi? Bəs İntibah dövründə Leonardo Da Vinçi Sion Prioriyasında məhz hansı rolu oynadı? Müəllif Den Braun Da Vinçinin ən məşhur rəsmlərinin bəzilərində tapılan maraqlı

ipucuları və simvollarla İsa və Məryəm Maqdalananın "əsl" hekayəsini və Müqəddəs Qraalın son məkanlarını izah edən bir səyahətə öz oxucularını aparır.

İntellektual detektiv-triller janrında yazılmış roman Müqəddəs Qraal əfsanəsinə və Xristianlıq tarixində Maqdalena Məryəminin yerinə geniş maraq oyada bilmişdir. "Da Vinçi Şifrəsində" deyilir ki, xristian müqəddəslərindən Məryəm Maqdalena uzun müddət ibadət obyektı olan qadın tanrını təcəssüm etdirir.

Məryəm Maqdalena obrazı və onun Qərb ənənəsi üçün şəxsiyyətinin qeyri-müəyyənliyinə əsaslanan Qərbi Avropa mədəniyyətini ehtifa edən xristianlıq tarixindəki yeri əsrlər boyu bir çox fərqli fərziyyələrə səbəb olmuşdur. Əsas hekayələr:

- Maqdalənanı katolik kilsəsi tərəfindən əxlaqsız qadın kimi göstərməkdir. Məqsəd əslində Məsihin ən sevimli və ən yaxşı şagirdini gözdən salmaq və ilk kilsə üzərində hakimiyyəti kişilər, xüsusən də həvari Peter tərəfindən ələ keçirməkdir. Mənbələr - apokrifik İncillərə, xüsusən də Filipin yazılarına məxsusdur.[34]
- Maqdalena və İsa Məsih evli və ya fiziki münasibətdə idilər.[34]
- Maqdalena İsaya bir uşaq dünyaya gətirir və sonradan Müqəddəs Qraalın Böyük Mühafizəçiləri sülaləsinin banisi olur. [34]

Rəsmi kilsə tərəfindən apokrif və hətta bidət kimi tanınan mətnlər istisna olmaqla, bununla bağlı heç bir mənbə yoxdur. Bu mətnlərin dəqiq müəllifliyi hələ müəyyən edilməmişdir, onların tarixi İsanın çarmıxa çəkildikdən bir neçə əsr sonraya aiddir. Məryəm Maqdalena - eləcə də İsa Məsihin mövcudluğunun tarixiliyi hələ də mübahisəlidir.

Qraal- bu qədim reliktin bir çox təfsiri vardır. Orta əsrlər ədəbiyyatında Volfram fon Esenbaxın "Parsival" romanında Qraal bir daşdır. Dəyirmi Masa Cəngavərləri haqqında yazan Tomas Malori Qraaldan bəhs edərkən onu bir fincan kimi təsvir edir.

"Qraal" sözünün əsl mənasının axtarışı bir çox konspiroloji nəzəriyyələri yaranmasına səbəb oldu. Ən məşhur variantlar aşağıdakılardır:

- Qraal İsanın nəslinin qanıdır, "həqiqi ox" - "kral qanı", sadıq qəyyumları birbaşa Sion Birliyindən çıxan Tampliyerlər idi.[13]
- Qraal, kultu orta əsrlərin əvvəllərində yaranan Maqdalenalı Məryəmdir.[13]

Orta əsr Kelt və Norman əfsanələrinin təfsirinə görə, Qraal İsa Məsihin Son Şam yeməyində yediyi və Arimateyalı Yusifin çarmıxa çəkilmiş Xilaskarın yaralarından qan topladığı fincandır.

Müqəddəs kasanın qabdan, fincandan başqa bir şey olmadığı nöqteyi-nəzəri müəllifin fikrindən əsaslı şəkildə fərqlənir, çünki qalıqların təsviri, qaba bənzəməsinin vurğulanması əslində Qraalın əsl təbiətinin sirrini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş bir alleqoriyadır. Başqa sözlə desək, əfsanə qabdan metafora kimi istifadə edir. Və bu metaforanın arxasında daha mənalı bir şey var. Əsrlər boyu Qraal tarixi müxtəlif dillərdə, simvollarla və hər cür metaforaların köməyi ilə şifrələnmişdir.

Pentakl- Robert Lenqdon qarşısındakı beşbucaqlı simvolu görəndə düşünür ki, hər hansı bir simvolun konkret mənası ola bilməz. Mütləq müxtəlif mənalarla əhatə olunmuşdur. Eyni simvollar müxtəlif şəraitlərdə fərqli mənalara malikdir. Başlanğıcda beşbucaq büt-pərəstlərin (şeytana ibadət) dini simvolu idi. Pentakl yer üzündə hər şeyin qadın yarısını simvollaşdırır. Beşguşəli ulduz sevgi və gözəllik ilahəsi Veneranı simvollaşdırır. Beşguşəli ulduz sevgi və gözəllik ilahəsi Veneranı simvollaşdırır.[98] Ancaq pentaklın şeytan kimi təfsiri tarixi baxımdan tamamilə yanlışdır. Romanda bu rəsm güclü qadını simvollaşdırır. Da Vinçi Şifrəsində deyilir ki, Luvr salonlarından birində Harvard Universitetinin dini simvolizm professoru Robert Lenqdon və fransız polis kapitanı Bezu Faş öldürülmüş muzey kuratoru Jak Sanyeri tapırlar. Onun bədəni pentaqrama bənzəyən "Vitruvi Adamı" adlanan vəziyyətdədir. Sanyer Leonardo da Vinçinin məşhur rəsinin real ölçülü surətini yaratmağı bacardı. Qadın qoruma

simvolu - çılpaq kişinin bədənini təsvir edən bir dairə, kişi və qadın prinsiplərinin harmoniyasını ifadə edirdi. Sanyer da Vinçinin mənəvi fikirlərini bölüşürdü. O, müqəddəs qadınlıq anlayışını müasir dindən kənarlaşdıran kilsə xadimlərini də bəyənmirdi. Məşhur da Vinçi rəsmini təqlid edərək, Sanyer vurğulamaq istəyirdi ki, o da Leonardo kimi kilsənin ilahəni şeytana çevirməsindən əziyyət çəkir. Jak Sanyernin bədəninin mövqeyi beşbucağı və müqəddəs qadınla əlaqənin vurğulandığını göstərir. Buna replikasiya deyilir. Simvolun təkrarı onun mənasını gücləndirməyin ən sadə yoludur.

“The Pentacle - The ancients envisioned their world in two halves - masculine and feminine. Their gods and goddesses worked to keep a balance of power. Yin and Yang. When male and female were balanced, there was harmony in the world. When they were unbalanced there was chaos.” - “Pentacle - Qədimlər dünyalarını iki yarıda - kişi və qadın olaraq təsəvvür edirdilər. Onların tanrıları və ilahələri güc tarazlığını saxlamaq üçün çalışırdılar. Yin və Yang. Kişi və qadın tarazlaşanda dünyada harmoniya var idi. Onlar balanssız olanda xaos yarandı”. [54]

Qırmızı saç- mətnin əvvəlində adı çəkilən Sofi Neveunun qırmızı saçları onun ilahi qanına mənsubluğunu bildirir . Lenqdon Sofini ilk dəfə görəndə onun saçlarını “tünd qırmızı” adlandırır və onun cəlbədiciliyinin özünə inamında və sağlamlığında olduğunu düşünür. [13] O, onu Harvarddakı tələbələrinin şəhvət bəxş etdiyi sarışın qızlarla müqayisə edir. Daha sonra Tibinqin şatosunda Tibinq Sofiyə göstərir ki, Məryəm Maqdalanın “Son Şam yeməyi”ndə qırmızı saçlı təsvir edilmişdir. Lenqdon həmçinin düşünür ki, “Kiçik su pərisi” filmindəki su pərisi Arielin qırmızı saçları Disneyin öz filmini Maqdalena hekayəsinə alleqoriya etmək niyyətində olduğuna sübutdur. Romanın sonunda Sofinin qardaşı Rosslyn Kapellasını gəzəndə və onun saçları “çiyələk sarışın” kimi təsvir edildikdə, biz başa düşürük ki, Sofi və onun qardaşı Məryəm Maqdalənin qanındandır.

Qan- Da Vinçi şifrəsində qan həqiqəti və maarifçiliyi ifadə edir. Sanyer mədəsinə öz qanı ilə onun üçün kilsənin dünyanın əsl tarixini ört-basdır etmək niyyətinin simvolu olan -beşbucaq çəkir. Sofi anlayır ki, babası Mona Lizada onun üçün bir mesaj qoyub, çünki yerdə onun bir damcı qanı qalıb. Tibinq, Saylasın ayağında sızan qanı müşahidə edir və bu, Saylasın budunda tikanlı cəza kəməri olduğunu bildirir və onu orada vuraraq şikəst edir. Saylasın özü də qanı həqiqət kimi görürdü - Saylas üçün qan çirkləri təmizləmək deməkdir. Romanın ən sonunda isə Sofinin və onun qardaşının damarlarından axan Məryəm Maqdalenenin qanının tapılması Qraal hekayəsinin doğru olduğunu sübut edir. [14]

Mona Liza - Romandakı başqa bir ipucu da Vinçinin "Mona Liza" əsərində Lenqdon rəssamın "müqəddəs qadına" inamının ifadəsidir. [87] Çıxarılan nəticə ondan ibarətdir ki, Mona Liza hər hansı xüsusi bir şəxs deyil, Misir tanrıları Amon və İsidə sirli bir istinaddır. "Mona" Amonun anaqramıdır və "Lisa" İsis mənasını verən İsanın daralmasıdır. [87] Romanda professor Lenqdon aşkar edir ki, da Vinçi Mona Lizanı Kilsənin Məryəm Maqdalenenin əsl şəxsiyyətini sıxışdırmasına qarşı çəkib.

Vitruvian Adam- Leonardo da Vinçinin ən məşhur rəsmləri tikintidə insan nisbətindən istifadənin tərəfdarı olan qədim Roma memarı Vitruviusun əsərinə əsaslanır. [13] Romanın açılış səhnəsində Sanyerin cəsədi Luvrda çılpaq və Vitruvian Adam kimi pozada tapılır, bədəninin yanında gizli bir mesaj yazılmışdır. "To Langdon's amazement, a rudimentary circle glowed around the curator's body. Saunière had apparently lay down and swung the pen around himself in several long arcs, essentially inscribing himself inside a circle. In a flash, the meaning became clear. "The Vitruvian Man," Langdon gasped. Saunière had created a life-sized replica of Leonardo da Vinci's most famous sketch." - "Lenqdon heyratə gəlmişdi ki, kuratorun bədəninin ətrafında ibtidai dairə parıldadı. Sanyer, yəqin ki, yerə uzanıb qələmi bir neçə uzun qövslə ətrafında fırladıb, mahiyyətə özünü dairənin içinə yazıb. Bir anda mənə aydınlaşdı. "Vitruvian adamı" deyə Lenqdon nəfəsini kəsdi. Saunière Leonardo

da Vinçinin ən məşhur eskizinin canlı ölçülü surətini yaratmışdı. [1] Professor Lenqdonun əldə etdiyi ilk ipucu onu da Vinçinin sirri həll etməyə kömək edən digər əsərlərini daha dərinlən araşdırmağa vadar edir.

Fibonaççi ardıcılığı- Leonardo da Vinçi ilə əlaqəsi olmayan başqa bir nisbət simvolu romanda 13-cü əsr riyaziyyatçısı Fibonaççi tərəfindən yaradılmış qədim ədədlər ardıcılığından istifadə edilməsidir. [13] O, bütün həyatın ümumi irəliləyişlə böyüməsi ardıcılığını təklif etdi, hardakı hər bir ədəd özündən əvvəlki iki ədədin cəminə bərabərdir.

1 - 1 - 2 - 3 - 5 - 8 - 13 - 21

Dan Braun, Fibonaççi ardıcılığını Luvr kuratoru Jak Sanyerin arxada qoyduğu çoxlu ipuculardan biri kimi təqdim edir. Tapmaca onun kriptoloq nəvəsi tərəfindən dərhal tanınır və sökülür. Yalnız sonradan məlum oldu ki, Sanyerin Sürix bankındakı depozit qutusu hesab nömrəsi düzgün ardıcılıqla düzülmüş Fibonaççi ardıcıl nömrələridir. [13]

APPLE- Romanda almanın qeyd olunması həm də insanın süqutundan bəhs edən Əhdi-Ətiq mətninə aiddir. "APPLE" Məryəm Maqdalalı dəfn olunduğu yeri göstərən kripteksin paroludur. Professor Lenqdon parolu belə hesablayıb tapır: alma Nyutonu cazibə qüvvəsini kəşf etməyə sövq edən sferik obyektədir ki, bu da sonradan kilsənin qəzəbinə səbəb olur. Eyni zamanda Adəmlə Həvvanın yediyi bilik alması onların üzərinə Rəbbin qəzəbini gətirdi. Bu halda eyhamın iki mənası var: məlum tarixi fakt və Əhdi-Ətiqin mətni. [27]

Leonardo da Vinçinin "Sonuncu şam yeməyi" tablosuna istinad mətn strukturlaşdırma funksiyasını və proqnozlaşdırma funksiyasını yerinə yetirir. Dən Braunun təfsirinə görə "Sonuncu Şam yeməyi" aşağıdakı məlumatları daşıyır: İsanın sağında Con deyil, Maqdalalı Məryəm təsvir edilmişdir, çünki kətan üzərində təsvir olunan şəxsin üzü qadın cizgilərini xatırladır. Bundan əlavə, onun qırmızı saçları var

(qırmızı Məsihin qanının rəngidir, Den Braunun dediyinə görə, onun nəslinin damarlarında axan qan). “Axırncı şam yeməyi” tablosunda təsvir olunan insan Məsihin sağ tərəfində – şərəfli yerdə yerləşir. İsa və Con Magdalena elə təsvir edilmişdir ki, onların arasına tərs çevrilmiş piramida daxil edilə bilər - V, müqəddəs Qraal fincan kimi təsəvvür edənlərə bir işarə . İsa və Yəhya Magdalena paltarlarının rənglərinin simvolizmi (qırmızı və mavi) orta əsr ənənəsinə görə kral qanı kimi deşifrə edilir. [24, Burstein, 2004, s. 51-53] Həm də maraqlıdır ki, həvarilərin süfrəsində Müqəddəs Qraal bir fincan olaraq yox, onların hər birinin qarşısında kiçik bir fincan var. Beləliklə, Den Braunun yekunlaşdırdığı kimi, “Sonuncu Şam yeməyi”ndə təsvir edilməli olan Müqəddəs Qraal İsanın arvadı Məryəm Maqdalənadır. O, Məsihin qanını daşıyan kasadır, çünki Den Brauna görə, o, Məsih uşağının anası olub.

Dən Braunun "Da Vinçi şifrəsi" romanında professor Lenqdon və Sofi Növo Müqəddəs Qraal axtarışındadırlar. Qəhrəmanlar maddi obyekt axtarırlar, lakin romanın sonunda onlar tapmaq istədikləri Qraalın süjetə görə Məsihin qanı axan Sofi Növo olduğunu öyrənirlər. Məcəzi mənada, Sofi Məsihin qanı üçün bir fincandır- Graal. Bundan əlavə, o, bir qadındır və fincan Da Vinçi kodunda dəfələrlə vurğulandığı kimi qadınlıq simvoludur. Beləliklə, Dən Braunun fikrincə, Qraal a) insandır b) İsanın nəslinin olduğunu göstərən sənədlər c) insanın daha yaxşı və saf olmaq istəkləri ilə diktə etdiyi daxili axtarışdır. Beləliklə, Qraal tədricən yalnız qiymətli bir əşya kimi deyil, daha çox insanın mənəvi axtarışının simvolu kimi başa düşülməyə başlandı.

Nəticə.

Tədqiqatdan alınmış nəticələr əsasında aşağıdakı müddəalar əsaslandırılmışdır:

- İnsan varlığının ayrılmaz bir hissəsi olan cinayət uzun müddət ədəbiyyatda faciəli və dramatik konfliktlərin mənbəyi kimi təqdim edilmişdir. Detektiv cinayət haqqında bir hekayədir, cinayət isə işlərin normal gedişatının pozulmasıdır.
- Ədəbiyyatımızda "kriminal roman", "xəfiyyə ədəbiyyatı", "cinayət romanı" kimi tanınan bu nəsr janrı ilk öncə Qərbdə meydana gəlmişdir. Bu janrın əsası XIX əsrdə yaşayıb yaradan Edqar Allan Po tərəfindən qoyulmuşdur [6]. Yazıçı əsəri ərsəyə gətirdiyi dövrdə ədəbiyyatda “detektiv” deyə bir anlayış olmamışdır. Buna baxmayaraq, hər hansı bir cinayətin üstünün açılmasının müxtəlif üsulların təqdim edildiyi novellalar, povestlər və romanlar artıq mövcud idi.
- Detektiv əsərləri roman növləri içində oxucu kütləsinin çoxluğu ilə seçilir. Tarixi, psixoloji, sosioloji romanlara nisbətən detektiv və kriminal romanlar daha çox kütləvililiyi ilə tanınır. [14] .
- Detektiv janrı əsrlər boyu dəyişə-dəyişə dövrün sosial problemlərini bir süngər kimi hoparaq, hibridləşərək, qəhrəmanlarını təbii evolusiyadan keçirir və dövrlə harmoniyada olan bir obraz yaradır.
- Detektiv nəyin norma nəyin isə deviasiya olduğunu və onlar arasında olan əlaqədən bəhs edir. Klassik detektiv bu baxımdan etik optimizm mövqeyində dayanır: cinayət təbiətə qarşı bir şərdir, araşdırılaraq üzə çıxarılmalıdır və cəzalandırılmalıdır. Bu cəhəti Q.K.Çesterton yığcam şəkildə təsvir etmişdir: “Hər hansı başqa hekayədə olduğu kimi, detektivin də məqsədi qaranlıq deyil, işıqdır.” [2].
- Klassik detektiv hekayə anlayışı rasionallıq, məntiq, intellekt, təhlil və zəka kimi xüsusiyyətlər ilə sıx şəkildə bağlıdır. Bu janrda əqli oyunun rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir və bu oyun özünü cinayətkar və detektiv ilə aralarında olan rəqabətdə, geyimlərdə, əvəzlənmələrdə, tələlərdə və komik dialoqlarda göstərir.

- Artur Konan Doyle və onun yaratdığı Şerlok Holms obrazı gələcək detektiv hekayələrə və romanlara böyük təsir göstərmişdir. Bu gün detektiv ədəbiyyatda, televiziya və cinayət istintaqının bir çoxunun işində onun təsiri aydın görünür. Umberto Ekonun 1980-ci illərin böyük detektiv romanı sayılan “Qızıl Gülün Adı”, “Harry Potter” seriyası və “Born Konspirasiyası” kimi romanlar müəyyən dərəcədə Holms ilə müqayisə ediləcəkdir xüsusiyyətləri ehtiva edir. “Da Vinci Şifrəsi” romanında Şerlok Holms Robert Lengdon xarakterinin formalaşmasında təsir göstərdiyini sübuta yetirən bir çox amillər var.
- Sirri həll etməyin deduktiv prosesi Holms obrazında qəhrəmanın əsas funksional xüsusiyyətlərindən biridir. Başqa sözlə, Holmsda Oqust Düpin kimi oxuculara ancaq detektivlik təcrübəsinin və insan diqqətliliyinin möcüzələrini nümayiş etdirdiyi anlarda sümük iliyinə qədər detektiv kimi görünür. [11] Şerlok Holms bir əlifbadırsa, Robert Lengdon bu əlifbanın hərfləri ilə yazılan bir cümlədir.
- "Da Vinçi şifrəsi" detektiv romanı kimi çox mürəkkəbdir. Romanın mürəkkəbliyinin əsas səbəblərindən biri baş verən hadisə və insidentlərinin tapmaca və sirlərlə dolu olmasıdır. Konan Doyleun hekayələrinin qəhrəmanı olan Şerlok Holms kimi, Braun əsərlərində baş qəhrəman olan Lengdonun deduktiv, tarixi, siyasi, dini və simvolika bilikləri üstün səviyyədədir.
- XX əsrdə yazıçıları və oxucuları fəth edən detektiv digər janrların xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirərək, öz xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır, tədqiqatçıları və maraqlanan qeyri-peşəkar insanları ovsunlamağa davam edir. Detektiv roman əsrlər boyu dəyişib hibridləşməsinə baxmayaraq, simvollara sevgi öz yerində qalır. Bu tendesiya daha geniş şəkildə Den Braun "Da Vinçi Şifrəsi" romanında istifadə etmişdir.
- Dissertasiyada əldə edilən nəticələrə görə, 20-ci əsr detektiv hekayə digər alt janrların qarışığı ilə maraqlıdır - tarixi, psixoloji və ya konsperoloji detektivlərinin

sintezinə çevrilən bu janra nadir hallarda saf formada rast gəlinir, lakin əsərin tərkib hissəsi ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Den Braun, Da Vinçi Şifrəsi, 2003.
2. Detektiv - Vikipediya, açıq ensiklopediya.
3. Edqar Allan Po, Morq küçəsində qətl, 1841.
4. Elxan Qaraxanlı, Məxfi savaş cəngavəri – Çingiz Abdullayev, 2011.
5. İlqar Əlfi, Amerika ədəbiyyatı antologiyası, 2013.
6. Poe, Tam Hekayələri, 474.
7. Ser Artur Konan Doyl, Al-Qırmızı etüd, Şerlok Holms macəraları, 2014.
8. Şəmil Sadiq, Detektiv janrı: reallıqlar və perspektivlər.
9. АГЕЕВА Марина Геннадьевна, Эволюция Детективного Романа в Американской Литературе XX века, 2003.
10. Артур Конан Дойл. Долина страха. Записки о Шерлоке Холмсе. СПб: Азбука, 2017. С. 27.
11. Брехт Б. Мамаша Кураж и её дети. Пьесы. М.: Текст, 2008. С. 11.
12. Диккенс Ч. Сыскная полиция. Пер. Н. Вольпин. / Диккенс Ч. Собр. соч. в 30 тт. М.: ГИХЛ, 1957–1963. Т. 19. С. 349.
13. Наталья Георгиевна, Библиотечное Дело, История Появления и становления детективного жанра в литературе, 2018.
14. Варлакова, Екатерина Александровна, Текстотипологические характеристики англоязычного детектива XX века , 2012
15. Д.И. Ермолович, Хоть довинчивай, 2004.
16. Кузьменко, Л. М. Повести и новеллы А. Конан Дойля о Шерлоке Холмсе: к проблеме детективного жанра. - 1978 .

- 17.Козьмина Елена Юрьевна -Классический Фантастический Детектив, 2017.
- 18.Кольцова Ольга Николаевна, Функции Символа и Аллюзии в Романе Дена Брауна “Код Да Винчи”, 2022.
- 19.Майкл Хааг, Вероника Хааг, Путеводитель по « Коду Да Винчи », 2008.
- 20.Мелетинский Е.М. Указ. соч. С. 182. Эта точка зрения разделяется в работе: Анциферова О.Ю. Детективный жанр и романтическая художественная система. Режим доступа: <http://littera.websib.ru/volsky/text.htm?492>, свободный.
- 21.Записки Видока, начальника Парижской тайной полиции. Пер. с франц. В 3-х тт. Киев: Свенас, 1991. Т. 1. С. 8.
- 22.Клугер Д. Указ. соч.
- 23.Гофман Э.Т.А. Мадемуазель де Скюдери // Гофман Э.Т.А. Новеллы. М., 1983. С. 176.
- 24.Пигалев С.А. — Детектив в культуре: эволюция жанра и кризис культурной парадигмы модерна // Философия и культура. – 2020.
25. "Развитие детективного жанра , Обзор с XIX века по наше время" Пупцева Ирина, 2008
26. «Эдгар По как основатель детективного жанра» Копылов Максим, 2013
- 27.Arbor, MI: UMI Research Press, 1989.
- 28.Associated Press, 2000.
- 29.Augustine. The City of God. Translated and edited by Marcus Dods, New York:
- 30.Augustine. The Confessions of St. Augustine. Translated by F. J. Sheed, London:
- 31.Barzun, Jacques. “Detection and the Literary Art.” In Detective Fiction. Edited by
- 32.Benstock, Bernard. “The Clinical World of P.D. James.” In Twentieth Century

33. Bottiger, L.E. "Unsuitable Reading?" *British Medical Journal* 291 (December 21,
34. Brown, Dan (2003) *The Da Vinci Code*. USA: Doubleday.
35. Bush, Trudy. "An Interview with P.D. James: Reasons for Writing." *Christian*
36. *Cambridge Companion to Crime Fiction*. Edited by Martin Priestman, 1-6.
37. Cambridge.
38. Campbell, SueEllen. "The Detective Heroine and the Death of Her Hero: Dorothy
39. Cawelti, John G. "The Study of Literary Formulas." In *Detective Fiction*. Edited by
40. *Century* (September 24-October 4, 2000): 962-967.
41. Chesterton, G. K. *The Defendant*. London: J.M. Dent & Sons, Ltd, 1922.
42. Cohen, Michael. *Murder Most Fair: The Appeal of Mystery Fiction*. London,
43. Craig, Patricia. "An Interview with P. D. James." *London Times Literary Supplement*
44. *Crime Novel*. New York: Schocken Books, 1973.
45. *Detective Fiction and Film*, Edited by Stacy Gillis and Philippa Gates 135-
46. *Detective Fiction and Film*. Edited by Stacy Gillis and Philippa Gates 1-10,
47. *Detective Story*. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
48. Detektiv - Vikipediya, açıq ensiklopediya;
49. Detektiv janrı: reallıqlar və perspektivlər- Şəmil Sadiq
50. Douglas Merrell, Umberto Eco, *Da Vinci Code and the Intellectual in the Age of Popular Culture* , 2017.
51. Edited by Dorothy Sayers, 9-38. New York: Harcourt, Brace and Company,
52. Edition. Retrieved from: <http://www.thefreedictionary.com/whodunit>
53. *entialElementsofaMystery.Pdf*
54. Forster, E, M. (1966) *Aspects of the Novel*, London: Pelican.

55. Freeman, Austin R. (1924) *The Art of The Detective Story*.
56. Fretz, Mark J. "Adam." *The Anchor Bible Dictionary*. vol. 1, 63. Edited by David
57. Galloway, David. *Short Story Criticism* Vol. 1 essay. Detroit, Michigan. Gale Research Company, 1983. pg 406
58. Gidez, Richard B. P. D. James. Boston: Twayne Publishers, 1986.
59. Gillis, Stacy. "Introduction: The Devil Himself." In *The Devil Himself: Villainy*
60. Hafner Publishing Company, 1948.
61. Hodson J. A. *Arthur Conan Doyle (1859-1930) // A Companion to Crime Fiction* / ed. by Charles J. Rzepka and Lee Horsley. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010. P. 390-402.
62. Lodge, David. (1992) *The Art Of Fiction*, England: Penguin.
63. McFarland & Co, 2001.
64. Mifflin, Houghton. (2011) *American Heritage, Dictionary of the English Language*, Fifth
65. New York: Cambridge University Press, 2003.
66. Noel Freedman, vol. 5, 621. New York: Doubleday, 1992.
67. Noel Freedman. New York: Doubleday, 1992.
68. Penguin Young Readers Group. (2014) *The Five Essential Elements of a Mystery*. Retrieved
69. Poe, Edgar Allen. *Britannica Student Encyclopedia*. 2004. Encyclopedia Britannica Premium Service.
<http://www.britannica.com/ebi/articale?tocId=9276477>.
70. Pos-Ho. *Critical survey of mystery and Detective Fiction*. Englewood Cliffs, New Jersey Salem Press, 1988. pgs 1332-1337
71. Priestman, Martin. "Introduction: Crime fiction and Detective Fiction." In *The*
72. Pyrhönen, Heta. *Mayhem and Murder: Narrative and Moral Problems in the*
73. Reynolds, Moira Davison. *Women Authors of Detective Series*. Jefferson, NC:

74. Robert Swetland, *Elements of Story or Fiction* – “Character, Setting, Plot, Point of view,
75. Robin Winks, 121-143. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc., 1980.
76. Robin Winks, 144-153. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc., 1980.
77. Rowland, Susan. “The Horror of the Modernity and the Utopian Sublime: Gothic
78. Rowland, Susan. *From Agatha Christie to Ruth Rendell*. New York: Palgrave, 2001.
79. Sayers to P.D. James,” *Modern Fiction Studies* 29, no. 3. (Autumn 1983):
80. Sayers, Dorothy. “Introduction: Detection and Mystery.” In *The Omnibus of Crime*,
81. Schmidt, Frederick W. “Raphael.” In *The Anchor Bible Dictionary*, Edited by David
82. Sheed & Ward, 1943.
83. Siebenheller, Norma. P.D. James. New York: Frederick Ungar Publishing Co., 1981.
84. Spencer, William David. *Mysterium and Mystery: The Clerical Crime Novel*. Ann
85. Style, Tone, Theme”. Retrieved from:
86. Surber, Katie (2015), *Detective Fiction: Definition, History & Authors*. Retrieved from:
87. Symons, Julian. *Mortal Consequences: A History from the Detective Story to the*
88. *The Book of Common Prayer*. New York: The Church Hymnal Corporation, 1945.
89. *THE WORKS OF EDGAR ALLAN POE IN ONE VOLUME* Paperback – Harvey Allen. January 1, 1927
90. Van Lerr, David. *The World of the Dupin Tales* essay from *Selected Tales* Oxford Worlds Classic. Oxford, New York, Oxford University Press, 1998
91. Villainy in P.D. James and Ruth Rendell.” In *The Devil Himself: Villainy in*

92. W. H. "The Guilty Vicarage." In *Detective Fiction*. Edited by Robin W.
93. Westport, CT: Greenwood Publishing Group, Incorporated, 2001.
94. Winks, 15-24. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc., 1980.
95. *Women Novelists*. Edited by Thomas F. Staley, 104-129. Totowa, NJ: Barnes
96. <http://study.com/academy/lesson/detective-fiction-definition-history-authors.html>
97. [Http://www.gaslight.mtroyal.ca/detcritF.htm](http://www.gaslight.mtroyal.ca/detcritF.htm)
98. <http://www.homeofbob.com/literature/genre/fiction/ficElmnts>.